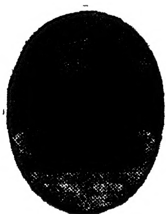
पंडित जगन्नाथकृत

गङ्गालहरी

कवि वामन पंडित व श्री. ल. गो. विंझे
यांच्या समवृत्त समश्लोकी व मराठी गद्य भाषांतरासह

संपादक :
ल. गो. विंझे

प्रस्तावना :
प्रा. नीलकंठ शंकर नवरे,
बी. ए. (ऑ.), बी. टी.

बलवन्त प्रकाशन
गिरगांव मुंबई

बलवन्त पुस्तक भाण्डार,
गिरगांव नाका, मुंबई ४.

क्रमांक ५२

प्रकाशक :

त्रिंबक विष्णु परचुरे,

बलवन्त पुस्तक भाण्डार,

गिरगांव, मुंबई ४.

*

मुद्रक :

चिंतामण गणेश वझे,

साधना प्रेस,

३७४ शनवार, पुणें २

*

आवृत्ति पहिली

बलिप्रतिपदा, शके १८७८.

भाषांतर-कर्त्यांचे दोन शब्द—

श्रीगंगालहरी हें अत्यंत लोकप्रिय 'सर्वोमुखीं' असलेलें स्तोत्र, आधुनिक संस्कृत कवींचा मुकुटमणि जगन्नाथ पंडित यानें रचिलें. आंध्रांतील वेंगिनाडी गांवच्या पेरुभट्ट व सौ. लक्ष्मीबाई या तेलंगी ब्राह्मण दांपत्याच्या पोटीं इ. स. १५५०त त्याचा जन्म झाला. जात्या बुद्धिमान् असल्यानें लहान वयांतच शास्त्राभ्यास करून संस्कृत भाषेचा तो पंडित झाला. त्याचें लग्नहि लहानपणींच झालें. पत्नी भामिनी हीहि रासिक व विदुषी निघाली; पण ती लौकरच निवर्तली. 'भामिनीविलास' हें काव्य जगन्नाथानें हिच्याच स्मरणार्थ लिहिलें. कर्नाटकांत व महाराष्ट्रांत ह्याच्या कवित्वाचें व पांडित्याचें योग्य कौतुक न झाल्यानें हा उत्तरेस गेला; व जयपूरच्या राजा भगवानदासानें त्यास आश्रय दिला. तेथें वारंवार विद्वत्सभा व शास्त्रार्थवाद होत. त्यांत जगन्नाथानें अनेक विजय मिळविले व अकबराच्या कानीं त्याची कीर्ति गेली. अकबरासहि धार्मिक वादांची हौस, म्हणून त्यानें आपल्या पदरच्या काजींशीं वाद करण्यास जगन्नाथास बोलाविलें. भर दिल्ली दरबारांत हा वाद होऊन जगन्नाथानें काजीचा पूर्ण पराभव केला. या दिग्विजयाबद्दल अकबरानें, वस्त्रें, अलंकार व 'पंडितराय' ही पदवी देऊन जगन्नाथाचा बहुमान केला. जयपूर नरेश हा अकबराचा मांडलिक. त्याची बहीण भानुमती ही अकबराची पत्नी. अकबरानें जयपूरराजापासून जगन्नाथाला मागून घेऊन आपल्या दरबारीं ठेविलें. राणी भानुमतीपासून अकबरास झालेली मुलगी भामिनी. हिला लवंगी म्हणत. तिला संस्कृत शिकविण्याच्या कामावर

जगन्नाथाची नेमणूक झाली. या शिष्येवर गुरूचें प्रेम बसलें. जगन्नाथानें प्रसंगाप्रसंगानें केलेल्या उत्स्फूर्त काव्यांनीं अकबर प्रसन्न होई. अशाच एका प्रसंगाची संधि साधून जगन्नाथानें त्याच्याकडे लवंगीची मागणी केली: " न याचे गजालिं, न वा वारिराजिं, न वित्तेषु चित्तं मदीयं कदाचित् । इयं सुस्तनी मस्तकन्यस्तकुंभा लवंगी कुरंगीदृगंगीकरोतु ॥ " अकबरानें प्रसन्न होऊन कन्यादान केलें व त्यांचा विवाह झाला. पुढें अकबर वारल्यावर जहांगीर व नंतर शहाजहाँ यांचाहि जगन्नाथास आश्रय होता. तरीपण यवनीशीं लग्न केल्याबद्दल पुराणमतवादी लोकांनीं त्याचा फार छळ केला. शेवटीं जगन्नाथ व लवंगी यांनीं काशीस आत्मवीरेश्वराच्या घाटावर (यालाच जगन्नाथाचा घाट म्हणतात व त्याला ५२ पायऱ्या आहेत.) या गंगालहरीचीं भक्तिभावानें पारायणें केलीं व एकेका श्लोकाबरोबर गंगेचें पाणी एकेक पायरी वर चढत येऊन, या दोघांना स्पर्शानें पावन करून सदेह वाहून नेऊन गंगामाईनें आपल्या पोटांत घेतलें. या चमत्कारावरून त्यांच्या पावित्र्याविषयीं खात्री पटून, त्यांचा छळ केल्याबद्दल पुराणमतवाद्यांना पश्चात्ताप झाला, अशी दंतकथा आहे.

जगन्नाथानें रचिलेलीं काव्यें, स्तुतिस्तोत्रें व शास्त्रीय ग्रंथ मिळून १७–१८ आहेत. पैकीं गंगालहरी (पीयूषलहरी), अश्वधाटी, भामिनी-विलास इत्यादि काव्यें व रसगंगाधर हा वाङ्मयशास्त्रीय ग्रंथ फार प्रसिद्ध आहे. म्हणतात कीं, ऐतिहासिक काळांत १०–१२ जगन्नाथ पंडित झाले. त्यामुळें या १८ काव्यग्रंथांपैकीं खरोखर या जगन्नाथाचे ग्रंथ किती, तें सांगणें कठिण.

जगन्नाथाचें काव्य अत्यंत पदलालित्यमंडित व मधुर आहे. " प्रसादगुणाचें उत्तम उदाहरण म्हणजे माझीं बहुतेक काव्यें. "

रसगंगाधर ग्रंथांत विविध रसांचीं उदाहरणें म्हणून हा स्वतःचींच काव्यें देऊन म्हणतो– “मी लोकांची काव्यें उसनीं कशाला घेऊं ? कस्तूरिका उत्पन्न करूं शकणारा मृग फुलांचा वास कशाला घेईल ?” तसेंच “स्थितिं नो रे दध्याः”, “दिगन्ते श्रूयन्ते” इत्यादि अन्योक्तींतून दिसून येणारा त्याच्या अहंकाराचा दर्प विलक्षणच; पण तोहि त्याला शोभून दिसावा, इतकें त्याचें काव्य सुंदर आहे, यांत शंका नाहीं. या गंगालहरींतसुद्धां (श्लोक ३६ व ४७ यांत) जगन्नाथ हें स्वतःचें नांव व ‘मी जगाचा नाथ’ अशा द्व्यर्थी उल्लेखाची अहंकारी ऐट दिसून येते. अहंकाराबरोबर रंगेलपणा हा जगन्नाथाचा सार्वत्रिक विशेष आहे. प्रस्तुत भक्तिपर काव्यांतसुद्धां (श्लोक ७) नृपति-रमणीनां कुचतटी; (श्लोक २०) सुरस्त्रीवक्षोज यांचा उल्लेख केल्याविना त्याला राहवलें नाहीं. अनुप्रासांचा तर हा नुसता पाऊस पाडतो. दुसऱ्या श्लोकांतील ‘द’ पदाचें उदारपणें केलेलें दान; श्लोक ३ व ५२ यांत ‘अंग’ पदांचा उधळलेला रंग; १८ व्या श्लोकांत ‘धान’ पदांची समाधानकारक लयबद्धता व २० व्या श्लोकांत ‘ल’ पदाचें लुसलुशीत लालित्य पाहण्याजोगें आहे. अनुप्रासांच्या बाबतीत ‘गीतगोविंद’–कर्ता जयदेवच काय तो जगन्नाथाच्या तोडीचा ठरेल. शिखरिणीवृत्त याचें आवडतें असावें; ओळींतल्या ५ व ६ व पुढें १२ व १३ या अक्षरांत समान ध्वनिपदें योजून अनुप्रासांत तालबद्धता आणणें हें त्याचें वैशिष्ट्य दिसतें. पहा – श्लोक २ (ओळ ४); श्लोक ३ (ओळ ४); श्लोक ५ (ओळ २ व ४); श्लोक ८ (ओळ १ व २) इत्यादि. शब्द व रचना यांच्या चमत्कृतीच्या या हौशीपायीं बऱ्याच ठिकाणीं कृत्रिमताहि येते. माझ्या दृष्टीनें भक्तिभावाची विशेष आर्तता श्लोक ४, ८, २४, ३०, ३६, ३८, ३९, ४१, ४६ इत्यादि यांत दिसते. २८ व्या श्लोकांतील ‘करं कर्णे कुर्वन्यपि’ इत्यादींची,

मोरोपंतांनीं आपल्या केकावलींत "कर श्रवणिं ठेविते" इत्यादि नक्कल केलेली सुप्रसिद्धच आहे.

समासालंकारप्रचुर अतएव अल्पशब्दांत बह्वर्थ अशा संस्कृत काव्यांचें भाषांतर व त्यांतून समवृत्त समश्लोकी करणें अत्यंत अवघड. आधींच वामनासारख्या महाकवीनें समवृत्त समश्लोकी केलेली. तेव्हां त्याचे शब्द, त्याची वाक्यरचना, त्याचीं यमकें टाळून पण तोच अर्थ व शक्य तितक्या सोप्या भाषेंत आणणें हा दुहेरी अवघडपणा ! या अडचणी व बंधनें स्वीकारून मीं केलेला हा अल्पप्रयत्न कितपत साधला आहे, हें अर्थात् संस्कृतज्ञ पंडित व रसिकांनींच ठरवायचें आहे.

८२ खटाव बिल्डिंग,
लालबाग–मुंबई १२
कार्तिक शु. १, शके १८७८

—ल. गो. विंझे

धावतें दर्शन!

" तुम्ही विद्यार्थी दिसतां?"

" होय."

" कोणत्या देशांतून आलांत?"

" हिंदुस्थानांतून आलों मी."

" आं! जिथें गंगा नदी आहे त्या देशचे तुम्ही? मोठे भाग्यवान आहां. हिमालय पर्वतहि तुमच्या देशांत आहे!"

अशा प्रकारचीं प्रश्नोत्तरें, जर्मनींतला बूट शिवणारा एक चांभार आणि तिकडे पीएच्. डी. साठीं गेलेला आपल्याकडील एक हिंदी विद्यार्थी यांच्यामध्यें झालीं होतीं. फर्ग्युसन कॉलेजांतील आमचे संस्कृतचे प्रोफेसर कै. डॉ. पांडुरंग दामोदर गुणे यांनीं आपला अनुभव म्हणून ही गोष्ट सांगितली होती.

गंगेची कीर्ति साता समुद्रांपलीकडे गेलेली आहे. " ऐसें माहात्म्य गंगेचें!" त्रिभुवनांत गाजलेली ही नदी! आकाशांत वाहणारी स्वर्गंगा, पृथ्वीवर वाहणारी भागीरथी, पाताळांत वाहणारी भोगावती–गंगेचें असें त्रिविध रूप आहे.

इमं मे गंगे यमुने सरस्वति,
सितासिते सरिते यत्र संगते।

अशा प्रकारचें वर्णन वैदिक ऋषींनीं केलें आहे. काशीच्या भागीरथींत तर सर्व नद्यांचें पावित्र्य सांठविलें आहे. पुराणकालांत तीर्थक्षेत्रांचें माहात्म्य किती तरी वाढलें. किती तरी कवींनीं गंगेचें स्तोत्र भक्तिभावानें

गाइलें आहे. आद्य-कवि वाल्मीकींनीं " मातः शैलसुता सपत्नि...... त्वन्नाम स्मरतस्त्वदर्पितदृशः स्यान्मे शरीरव्ययः । " अशी गंगामातेची करुणा भाकली आहे. कालिदास आणि शंकराचार्य यांनींहि गंगाष्टकें रचिली. भर्तृहरीनें आपल्या वैराग्य-शतकांत " कदा वाराणस्याम् अमरतटिनी–रोधसि वसन् " इ. श्लोकांत ' मला गंगेच्या कांठीं केव्हां राहावयास मिळेल ? ' अशी व्याकुळता प्रकट केली आहे.

भगीरथानें आपल्या पितरांच्या उद्धारासाठीं गंगेला स्वर्गांतून पृथ्वीवर आणलें. तेव्हांपासून तिला ' भागीरथी ' हें नांव प्राप्त झालें. शंकरानें तिला आपल्या मस्तकावर माळेप्रमाणें धारण केलेली असल्यानें कोणत्याहि नदीला प्राप्त न झालेलें उच्चस्थान गंगेला प्राप्त झालें. गंगा-यमुनांच्या संगमाची महती तर विचारूंच नका. या संगमांत स्नान केल्याचें पुण्य मोठें आहे, त्यायोगें ज्ञानाशिवायदेखील मानवाला मोक्ष प्राप्त होतो, असें कालिदासानें रघुवंशांत वर्णन केलें आहे. केवळ सौंदर्यदृष्टीनें पाहिलें तरी " इंद्रनील आणि मोत्यें यांचे एके ठिकाणीं मांडलेले जणूं सरच ! " असें कालिदासानें गंगायमुना-जोडीचें यथार्थ शब्दचित्र रेखाटलें आहे.

गंगा गंगेति यो ब्रूयात् योजनानां शतैरपि ।
मुच्यते सर्व पापेभ्यो विष्णुलोकं च गच्छाति ॥

गंगा शेंकडों योजनें दूर असली तरी तिच्या केवळ नामस्मरणानें आम्हांला मोक्ष प्राप्त होतो, अशी आमची भावना. किंबहुना तिच्या-कडे जाण्याची आवश्यकताहि नाहीं. आमच्या स्नानगृहांतच आम्हीं गंगालय (गंगाळ) आणून ठेविलें आहे !

विख्यात पंडित कवि जगन्नाथ यांनीं ' गंगालहरी ' नांवाचें काव्य लिहिलें. त्यांत करुण स्वरानें गंगेची प्रार्थना केली आहे. " मी पतिता-

पेक्षां पतित आहें; तूंच माझा आधार; तूं लवकर ये आणि माझा उद्धार कर." हाच काय तो या काव्याचा थोडक्यांत आशय. जगन्नाथपंडितांच्या तोडीचेच वामनपंडित (१६३६ ते १६९५) यांनीं गंगालहरीला ' देशीकार लेणें ' चढविलें वामन पंडित हे आद्य सुश्लोककार. रामायण, महाभारत, भागवत यांतील कितीतरी आख्यानें पंडितांनीं मराठीत आणली. आख्यानकवींमध्यें त्यांचें स्थान अढळ आहे. वामनपंडितांच्या काव्याची माधुरी अवीट. त्यांचें काव्य म्हणजे जणूं भगवान् श्रीकृष्णानें वाजविलेला पावाच ! पंडित जगन्नाथराय आणि त्यांच्या काव्याचा अनुवाद करणारे वामनपंडित या दोघां पंडितांचा ' समसमा संयोग की जाहला ' ! पांडित्य आणि कवित्व यांचा दुर्लभ संगम या दोघां कवींत सारखाच दिसून येतो.

वामनपंडितांनीं गंगालहरीचें समश्लोकी भाषांतर केलें असतां आणखी एका समश्लोकीची काय आवश्यकता आहे, असें कोणी विचारील. त्यांना एवढेंच सांगावयाचें कीं, कालिदासाच्या मेघदूताप्रमाणें जगन्नाथाचें गंगालहरी काव्य रसभरित आहे. त्याचा अनुवाद आपण करावा, अशी अनिवार इच्छा कोणाहि कवीस होणें साहाजिक आहे. हा गंगेचा प्रभाव !

कोणत्याहि काव्याचा अनुवाद करतांना चार-पांच कसोट्या डोळ्यांसमोर उभ्या रहातात.

(१) अनुवादकानें मुळांतील आशय संपूर्णतः अनुवादांत आणला पाहिजे.

(२) मुळांत नसलेलें कांहींहि त्यानें अनुवादांत आणतां कामा नये. ' नामूलं लिख्यते किंचित् ' हा दंडक त्यानें पुढें ठेवावा.

(३) अनुवाद हा सुबोध म्हणजे वाचकांस सहज समजेल, असा असावा. त्याला तो इतरांकडून समजावून घेण्याची पाळी येऊं नये.

(४) ज्या भाषेमध्यें अनुवाद केला असेल त्या भाषेची धाटणी त्यानें अनुसरली पाहिजे.

(५) अनुवादामध्यें मुळांतील रचनासौंदर्य, कल्पनासौंदर्य व अर्थ-सौंदर्य यांची प्रतीति वाचकास यावी.

माझे स्नेही श्री. ल. गो. विंझे यांनीं गंगालहरीचा अनुवाद करतांना वर सांगितलेलें ' पंचशील ' कांटेकोरपणानें पाळलें आहे, असें मी निस्संदेहपणें म्हणतों. संस्कृत भाषा ही समासबहुल आहे. तींत समासांच्या सोयीमुळें थोड्या जागेंत पुष्कळ अर्थ आणतां येतो. पण मराठी समश्लोकींत तेवढा अर्थ आणणें महादुर्घट. तथापि श्री. विंझे यांनीं या कामांत चांगलें यश संपादिलें आहे. याबद्दल त्यांचें मी मनापासून अभिनंदन करतों.

श्री. विंझे यांनीं या पुस्तकांत ' वामनी गंगालहरी 'चा समावेश केला आहे. ती गंगालहरी वाचीत असतां तींत तीन प्रकारचे दोष आढळतात :

(१) अनेक अपपाठ आहेत.

(२) अनेक ठिकाणीं चुकीचा पदच्छेद केला आहे.

(३) पुष्कळ पद्यांत भलत्या स्थळीं विरामचिन्हें दिलेलीं आहेत.

अपपाठ — श्लोक १ ला.

अशेषां भूतींचें विपुलतर सौभाग्य मिरवी

संस्कृत मूळ—समृद्धं सौभाग्यं सकलवसुधायाः किमपि तत् ।

' वसुधा ' शब्दाचें भाषान्तर ' भूति ' असें कसें होईल ? तेथें ' भूमि ' असा पाठ असला पाहिजे. वामन पंडित ' वसुधा ' शब्दाचें ' भूति ' असें भाषांतर करतील असें वाटत नाहीं.

श्लोक ५ वा—वामनानें ‘ चंद्रा’ऐवजीं ‘ सूर्य ’ लिहिला, असा दोष त्यांना द्यावा लागेल. पण मूळ संस्कृत गंगालहरींत ‘ चंद्रांशुसरणिः ’ व ‘ चंडांशुसरणिः ’ असे दोन्ही पाठ आढळतात. त्यांपैकीं ‘ चंडांशुसरणिः ’ हा पाठच योग्य आहे, हें सांगावयास नकोच. तिमिरनाशाचें काम चंडांशूच करतो. ‘ चंद्रांशु ’ शब्द फारसा कोठें उपयोगांत आढळत नाहीं.

श्लोक १८ वा—अपपाठ–सुचिर जीची त्रिभुवनीं
इष्टपाठ–रुचिर चीर त्रिभुवनीं। हा पाठ स्वीकारला नाहीं तर अर्थच लागत नाही.

श्लोक ४३ वा—या श्लोकांत तर फारच गंमत झाली आहे. येथें वामनानें ‘ कुदेशांत मरती ’ असें लिहिणें शक्य नाही. कुदेशांत ‘ रमती ’ असेंच त्यानें लिहिलें असलें पाहिजे, आणि तेंच मुळाला धरून होईल.

मोरोपंत कवीप्रमाणें वामन पंडितांच्या काव्याची त्यांच्या हातची अस्सल प्रत उपलब्ध नाहीं. यामुळें एकीवरून दुसरी आणि दुसरीवरून तिसरी अशा हस्तलिखित प्रती होत असतां त्यांत लेखनप्रमादानें किंवा लेखकानें स्वतःच्या कल्पनेप्रमाणें केलेल्या शोधांमुळें, अनेक अपपाठ उत्पन्न होणें शक्य असतें. असल्याच प्रतीवरून छापील प्रती तयार होतात. तसाच प्रकार या पुस्तकांतील वामनी गंगालहरींत झालेला स्पष्ट दिसतो. शिवाय पुस्तक छापलें जात असतां मुद्रणदोष होतात ते वेगळेच. सुमारें दहा-बारा वर्षांपूर्वीं मुंबई विद्यापीठाच्या मॅट्रिक परीक्षेला ‘ वामनी गंगालहरी ’ नेमली होती. तेव्हां पाठभेदासंबंधीं केसरीमध्यें श्री. य. ग. फफे यांनीं चर्चा केली होती. तिचा परिणाम असा झाला कीं, विद्यापीठानें नेमलेल्या भागांतील कांहीं श्लोक परीक्षेच्या पुस्तकांतून काढून टाकले! श्री. विंझे यांनीं पुढील आवृत्तीच्या वेळीं या

चर्चेचा अवश्य उपयोग करावा, असें सुचवावेंसें वाटतें. तूर्त तरी वामन-पंडितांचा अनुवाद व विंझ्यांचा अनुवाद यांची तुलना करणें उचित होणार नाहीं. त्यायोगें वामन पंडितांच्या काव्यशक्तीसंबंधानें विपरीत ग्रह होण्याचा संभव आहे. आणखी एक विचार मनांत येतो : आज अनुवादासंबंधीं जी चोखंदळ दृष्टि आहे, ती त्या काळीं नव्हती असें वाटतें. संस्कृतांतील रत्नभांडार मराठींत आणून रिचवावें, हीच दृष्टि मुख्यतः कवीच्या समोर असावी. शिवाय ही गंगालहरी वामन पंडितांची नसावी (वामन नांवाच्या दुसऱ्या कोणाची असावी), असें मानण्याकडे आधुनिक संशोधकांचा कल आहे.

तें कांहीहि असो. या पुस्तकांत छापलेल्या वामनी गंगालहरीच्या भाषांतरापेक्षां विंझ्यांचें भाषांतर पुष्कळ ठिकाणी सरस झालेलें आहे, यांत संदेह नाहीं. त्यांनीं मुळांतील केवळ भावार्थच नव्हे तर विशिष्ट शब्दयोजना शक्यतों कायम राखण्याचा यशस्वी प्रयत्न केला आहे. वानगीदाखल कांहीं उदाहरणें दाखवितों.

जगन्नाथ पंडित—

स्फुरत्कामक्रोधप्रबलतरसंजातजटिल-
ज्वरज्वालाजालज्वलितवपुषां नः प्रतिदिनम् ॥
हरन्तां सन्तापं कमपि मरुदुल्लासलहरि-
च्छटाचञ्चत्पाथःकणसरणयो दिव्यसरितः ॥२६॥

ल. गो. विंझे—

मनीं कामक्रोधज्वर भडकुनी ज्या उसळती
प्रचंड ज्वाला त्या सतत तनुचा दाह करिती ॥
तुषारश्रेणी त्वज्जलिं पवन जी दे उधळुनी
हरो ती संतापा सकल अमुच्या, हे सुरधुनि ॥ २६ ॥

जगन्नाथ पंडित—

श्वपाकानां व्रातैरमितविचिकित्साविचलितै—
विमुक्तानामेकं किल सदनमेनःपरिषदाम् ॥
अहो मामुद्धर्तुं जननि घटयन्त्याः परिकरं
तव श्लाघां कर्तुं कथमिव समर्थो नरपशुः ॥ २९ ॥

ल. गो. विंझे—

" करावें कीं नाहीं ? " म्हणुनि अतिनीचें त्यजियलीं
अशीं भारी पापें घर करिति माझ्यांत सगळीं ॥
अशांही ताराया असासि कटिबद्धा ! तव, अहा !
यथार्थत्वें कैशी स्तुति करुं शके क्षुद्र नर हा ? ॥ २९ ॥

श्री. विंझे यांचें अनुवादकौशल्य सर्वत्र चांगलेंच दिसून येतें. वरील दोन्ही कवितांत मूळ संस्कृतांतील स्वारस्य, सौंदर्य व नादमाधुर्य जसेंच्या तसें प्रकट झालें आहे. श्री. विंझे संस्कृत व मराठी या दोन्ही भाषांचें मर्म जाणतात.

अशीं भारी पापें घर करिति माझ्यांत सगळी ।

या चरणांत ' घर करणें ' हा अस्सल मराठी वाक्प्रचार कसा चपखल बसला आहे. मूळ काव्याच्या अंतरंगांत शिरून त्याचें रहस्य त्यांनीं मराठीला साजेल अशा शब्दांत आणलें आहे. पंडितांच्या अनुवादांत ' न मर्यादा पापां अघसदन मी एकचि म्हणा ' यांत ती मौज नाहीं. योग्य ठिकाणीं योग्य शब्द निवडणें यालाच शैली म्हणतात. वृत्तदृष्ट्या व व्याकरणदृष्ट्या विंझ्यांची कलाकृति निर्दोष आहे. तींत ऱ्हस्वदीर्घांची ओढाताण नाहीं. ५२ व्या कवितेंत मात्र त्यांच्या हातून ' एकदेशान्वय ' दोष घडला आहे.

जी भूषवी नित्य शिवोत्तमांग
करी बहूंचे झणिं पापभंग ॥

येथें ' बहूंचे ' या शब्दाचा संबंध पापाशीं आहे, भंगाशीं नाहीं. पण पापभंग या समासामुळें तो संबंध भंगाशीं येतो, तो टाळला पाहिजे. दोष अल्प आहे खरा, पण तो टाळणें सहज शक्य आहे.

करी झणीं जी जन-ताप-भंग ।

अशी दुरुस्ती मी सुचवीन. यांत वरील ओळीशीं यमकहि जमतें आहे.

सद्यः कृतानेकजनार्तिभङ्गा ।

या चरणांतील ' आर्ति ' शब्दाचा अर्थ ' पाप ' असा विंझे करतात. पण आर्ति म्हणजे क्लेश, दुःख (शारीरिक–मानसिक); पाप नव्हे. श्लोक ८ मध्यें ' श्रवणरमणीय ' या शब्दाचें भाषांतर त्यांनीं ' श्रुतिमधुर ' असें सुरेख केलें आहे.

अनुवाद करणें हें काम वाटतें तितकें सोपें नाहीं. ती एक कला आहे. त्यांत पुनः वृत्त व यमक यांचीं बंधनें ! श्लोक ३ मध्यें ' **सति**नयन ' यांत **सती** असें शुद्ध रूप योजावयास हवें. पण याची जाणीव विंझ्यांना नसेल असें नव्हे. श्लोक ५ मध्यें ' अकृतसुकृतांच्या ' हा समास त्यांनीं घातला आहे. तो टाळणें अवश्य होतें. पण केव्हां केव्हां अनुवादक हा अगतिक होऊन जातो. श्लोक ६ मध्यें त्यांनीं ' सुधेपेक्षां गोडें जल—' यामध्यें संस्कृत प्रौढ शब्दाच्या शेजारी ' गोडें ' हा अगदीं व्यवहारांतला प्राकृत शब्द घातला आहे, तो रसिकांना खटकल्याशिवाय कसा राहील ? श्लोक ३२ मध्यें ' ध्वनितती ' असें वृत्तसौकर्यासाठीं करावयास पाहिजे. असो. अनुवादकाच्या अडचणी मी स्वानुभवानें जाणतों.

श्री. विंझे यांना कांहीं वर्षांपूर्वीं हृदय-विकाराचा आजार झाला. त्यांत विरंगुळा म्हणून त्यांना कवितांचा छंद लागला. आतां हा छंद

बळावला आहे आणि हृदयविकार मागें हटला आहे. कारण, त्यांच्या काव्यांत सहृदयता प्रकट झाली आहे, किंबहुना, त्यांनीं आपलें हृदयच आपल्या काव्यांत ओतलें आहे म्हणा. हृदयविकारावर अत्युत्तम औषध त्यांना सांपडलें ! त्यांच्या व्यवसायाचा संबंध रसायनशास्त्राशीं होता. आतां ते काव्यरसायनांत रमून गेले आहेत. त्यांच्या काव्याचा एकच गुण सांगा, असें मला कोणीं विचारलें तर मी म्हणेन : 'प्रसाद !' 'प्रसाद' मासिकानेंच त्यांना प्रकाशांत आणलें, हा 'योगायोग' गमतीचा आहे. गंगाजलाप्रमाणें त्यांचें काव्य प्रसन्न आहे. हौस ही एक दुर्दम्य चीज आहे ! विंझ्यांच्या हातून महाराष्ट्र-सारस्वताची हौसेनें, निष्ठेनें व निरपेक्षतेनें सेवा घडत आहे. मी त्यांना म्हणेन : विंझे, तुमचा हृद्रोग हा शाप नसून वरच होता !

प्रस्तावनेच्या निमित्तानें मला काव्यानंद मनसोक्त लुटतां आला, हा मी मोठा लाभ समजतों. तसेंच श्री. विंझे यांनीं आपलें काव्य गुरुवर्य कै. म. पां. ओक यांस अर्पण केलें आहे हें पाहून मला निरतिशय आनंद झाला. कारण मीहि गुरुवर्य ओकांचाच विद्यार्थी. विंझे माझे गुरुबंधु. आपले हे गुरुबन्धु काव्यप्रांतांत मुरलेले पाहून मला परम संतोष होत आहे. आमच्या गुरुवर्यांनाहि, आपला शिष्य आपल्या आवडीचें थोडेंबहुत तरी कार्य करीत आहे, याबद्दल संतोष झाल्याशिवाय कसा राहील ?

—नीलकंठ शंकर नवरे.

अर्पण-पत्रिका

(शिखरिणी)

जगन्नाथाची ही श्रवणमधुरा कोमलपदा
कृती, पश्चात्तसां सततचि असे पुण्यगतिदा ॥
जगीं वाहे गंगा यदवधि सुधाश्वेतसलिला
न भीती नाशाची तदवधिहि या काव्यकृतिला ॥ १ ॥

जगीं झाल्या, गेल्या; प्रचलिताहि भाषा किती तरी
तयां सर्वांहूनी मधुरतर गीर्वाणचि खरी ॥
जगन्नाथाची त्यांतुनि ललित गंगालहरि ही !
रुची मूळाची ये रुचिर, अनुवादीं न कधिंही ॥ २ ॥

सम-श्लोकीं-वृत्तीं हिजसि अनुवादांत नटवी
मराठीमध्येंची प्रथितयश तो वामन कवि ॥
कवी तो कोठें ! मी इतरजन कोठें ! मज करी—
क्षमा या धाष्ट्याची रसिकजन, ही निश्चिति, परी ॥ ३ ॥

असे या कार्याची कठिनतम जाणीव मज ती
"मरुल्लीलालोलल्लहरि" मनिं उत्तुंग उठती ॥
"सुधाधाराकारें" वरुनि जधिं हें काव्य उतरे
तदास्वादेच्छा कां तृषित हृदया योग्य न ठरे ? ॥ ४ ॥

स्वयें चाखोनीया सुख, जरि महानंद घडतो
दुज्यांना तें देण्यांतचि अधिक त्याहून वसतो ॥
स्वयें ज्या काव्याचा रस पिउनि मी तृप्त बनलों
जगाला तो देण्या प्रमुदितमनें आज सजलों ॥ ५ ॥

* *

कै. गुरुवर्य महादेव पांडुरंग ओक,

माजी संस्कृत शिक्षक, न्यू इंग्लिश स्कूल, पुणें.

जन्म ९-१०-१८७४ मृत्यु २३-३-१९३०

* *

गुरूंमध्यें झाले गुरुतम म. पां. ओकगुरुजी !
दिली त्यांनीं मातें अनुपम अशी काव्यरुचि जी ॥
तिला आलेलें हें प्रथमफल त्यांच्या शुभपदीं
समर्पोनी वाटे मजसि अनृणी धन्य जगतीं ॥ ६ ॥

गङ्गालहरी

जगन्नाथ पंडित—

समृद्धं सौभाग्यं सकलवसुधायाः किमपि तन्
महैश्वर्यं लीलाजनितजगतः खण्डपरशोः ॥
श्रुतीनां सर्वस्वं सुकृतमथ मूर्तं सुमनसां
सुधासोदर्यं ते सलिलमशिवं नः शमयतु ॥ १ ॥

वामन पंडित—

अशेषाभूतींचें विपुलतर सौभाग्य मिरवी
जगातें लीलेनें करि शिव तया भूतिपद वी ॥
श्रुतींची तत्त्वोक्ती, सुकृत विबुधांचेंच अथवा
सुधा-बंधू तूझें सलिल अमुच्या नासु अशिवा ॥ १ ॥

ल. गो. विंझे

उभ्या या पृथ्वीचें जणुं विपुल सौभाग्य विलसे
रची जो लीलेनें जग, शिव, तया भूषण असे ॥
श्रुतींचें जें सार, त्रिदशसुकृतें मूर्त जणुं जें
हरो अस्मत्-पापें, मधु जल, सुधाबांधव तुझें ॥ १ ॥

अर्थ : हे गंगानदि ! जें हें तुझें जल, साऱ्या पृथ्वीचें जणूं महासौभाग्यच आहे, लीलेनें जगाची निर्मिति करणाऱ्या शंकराला जें मोठ्या भूषणाप्रमाणें आहे, वेदांचें सारच, किंवा देवांच्या पुण्यांचें साकार स्वरूपच आहे आणि अमृताचे बंधु असें तुझें जल, आमचें पाप नष्ट करो.

जगन्नाथ पंडित—

दरिद्राणां दैन्यं दुरितमथ दुर्वासनहृदां
द्रुतं दूरीकुर्वन् सकृदपि गतो दृष्टिसरणिम् ॥
अपि द्रागाविद्याद्रुमदलनदीक्षागुरुरिह
प्रवाहस्ते वारां श्रियमयमपारां दिशतु नः ॥ २ ॥

वामन पंडित—

दरिद्रांच्या दैन्या मलिनहृदयांच्या अघबला
हरी एक्या वारीं त्वरित पडतां नेत्रकमलां ॥
अविद्यावृक्षाचें हनन करि दीक्षागुरुच हा ।
तुझा देवू तोयप्रवह अमुतें भूतिनिवहा ॥ २ ॥

ल. गो. विंझे—

दारिद्रांचें दैन्य, द्रुत कुमतिचें पापहि हरी
घडे ज्यांच्या नेत्रां सकृदपि तुझें दर्शन जरी ॥
अविद्यावृक्षाचें दलन शिकवी जो गुरुपरी
जलौघ श्री देवो अमिताचि अम्हां तो महिवरी ॥ २ ॥

अर्थ : ज्या तुझ्या जलप्रवाहाचें एकदांहि दर्शन घडलें असतां जो दारिद्रांचें दैन्य व दुर्वृत्तांचें पाप हरण करितो; तसेंच जो गुरूप्रमाणें, अविद्यावृक्षाचें उच्छेदन करण्यास शिकवितो, तो तुझा जलप्रवाह आम्हांस अपार अभ्युदयश्री प्राप्त करून देवो.

जगन्नाथ पंडित—

उदञ्चन्मार्तण्डस्फुटकपटहेरम्बजननी—
कटाक्षव्याक्षेपक्षणजनितसंक्षोभनिवहाः ॥
भवन्तु त्वङ्गन्तो हरशिरसि गङ्गातनुभुव—
स्तरङ्गाः प्रोत्तुङ्गा दुरितभयभङ्गाय भवताम् ॥ ३ ॥

वामन पंडित—

उदेला मात्सर्यें गजवदनमाता स्वकपटें
कटाक्षानें पाहे तरि मनिं महाक्रोध झगटे ॥
अशा आविर्भावें पृथुललहरी तूज उठती
शिरीं शंभूच्या त्या जनकलुष भंगूत निगुती ॥ ३ ॥

ल. गो. विंझे—

असूयेनें होतां सतिनयन बालार्कसम ते
कटाक्षांनीं त्यांच्या खळबळ झणीं ज्यांत उठते ॥
अशा गंगेच्या ज्या शिवशिरिं समुत्तुंग लहरी
झडो त्यांच्या योगें दुरित तुमचेंही झडकरी ॥ ३ ॥

अर्थ : सवतीमत्सरानें, उगवत्या सूर्यासारख्या लाल नेत्रांनीं पार्वती जेव्हां पाहते, तेव्हां ज्यांच्यांत अधिकच खळबळ उडून जाते अशा, शंकराच्या शिरावरील गंगाप्रवाहाच्या उंचउंच लाटा तुमचें पापभय नष्ट करण्यास कारणीभूत होवोत.

जगन्नाथ पंडित—

तवालम्बादम्ब स्फुरदलघुगर्वेण सहसा
मया सर्वेऽवज्ञासरणिमथ नीताः सुरगणाः ॥
इदानीमौदास्यं भजसि यदि भागीरथि ! तदा
निराधारो हा ! रोदिमि कथय केषामिह पुरः ? ॥ ४ ॥

वामन पंडित—

बळें आलंबाच्या तव जननि गर्वोद्धतमनें
अवज्ञेचे पंथीं सकल सुर मी पावविं दिने ॥
अगे गंगे माझेविषयिं जरि चित्तीं उबगसी
रडूं तेव्हां कोणाजवळ मज सांगे गति कशी ? ॥ ४ ॥

ल. गो. विंझे—

तुझ्या आधारानें बनुनि अतिगर्वोद्धत झणीं
अवज्ञा देवांची सकल, बसलों मीच करुनी ॥
अनास्थेनें आतां जर मजसि गे तूंच बघसी
रडूं कोणापाशीं ? वद, न कुणि आधार मजसी ॥ ४ ॥

अर्थ : हे भागीरथि ! माते ! तुझ्या आधारामुळें मी अत्यंत गर्विष्ठ व उद्धट होऊन, सर्व देवांना तुच्छ समजून मी त्यांचा अपमान करून बसलों आणि आतां तूंच जर माझ्याकडे अनास्थेनें पाहणार असशील, तर सर्व बाजूंनीं निराधार झालेला मी, या जगीं कोणापाशीं रडूं ? सांग !

जगन्नाथ पंडित—

स्मृतिं याता पुंसामकृतसुकृतानामपि च या
हरत्यन्तस्तन्द्रां तिमिरमिव चन्द्रांशुसरणिः ॥
इयं सा ते मूर्तिः सकलसुरसंसेव्यसलिला
ममान्तः संन्तापं त्रिविधमथ पापं च हरतु ॥ ५ ॥

वामन पंडित—

न केलें सत्कर्माचरण जरि त्यांनींहि स्मरतां
तयांच्या जाड्यातें हरसि, तिमिरा जेविं सविता ॥
अशी तूझी ते हे तनु सुरगणां सेव्य सकलां
त्रिधा माझ्या पापा अणिक हरु संताप सगळा ॥ ५ ॥

ल. गो. विंझे—

जशी ज्योत्स्ना नाशी तिमिर, तव मात्र स्मरणची
महातंद्रा नाशी अकृतसुकृतांच्याहि मनिंची ॥
अशी ही त्वन्मूर्ती ! सकल अमरां यज्जल रुचे
हरो सारीं पापें त्रिविध, मम संताप हृदिचे ॥ ५ ॥

अर्थ : चांदणें ज्याप्रमाणें अंधाराचा नाश करतें तद्वत्, जिचें नुसतें स्मरण हें, ज्यांनीं पुण्य केलें नाहीं अशांच्या मनोजाड्याचा नाश करितें, अशी ही तुझी प्रवाहमूर्ति, जिचें जल सकल देव आवडीनें पितात, माझी संपूर्ण त्रिविध पापें व हृदयांतील दाह नष्ट करो.

जगन्नाथ पंडित—

अपि प्राज्यं राज्यं तृणमिव परित्यज्य सहसा
विलोलद्वानीरं तव जननि तीरं श्रितवताम् ॥
सुधातः स्वादीयः सलिलभरमातृप्ति पिबतां
जनानामानन्दः परिहसति निर्वाणपदवीम् ॥ ६ ॥

वामन पंडित—

त्यजोनी साम्राज्या तृणसदृश जे कां शुभमति
तुझ्या तीरीं वेत्रावलिललित नीरांत वसती ॥
सुधेहूनी स्वादू सलिल पिउनी तृप्त जन जे
तयांच्या आनंदें गुणरहित मोक्षास हसिजे ॥ ६ ॥

ल. गो. विंझे—

महासाम्राज्याही तृणसम क्षणीं जे त्यजुनिया
जिथें वेत्रांच्या या तति डुलति, तीरीं वसति या ॥
सुधेपेक्षां गोडें जल पिउनि जैं तृप्त बनती
तदा त्या आनंदापुढति जन मोक्षास हसती ॥ ६ ॥

अर्थ : हे माते ! जे राजे स्वतःचीं महासाम्राज्यें तृणवत् समजून सोडून, जिथें वेतसतरूंची तति डुलत आहे अशा तुझ्या तीरावर आश्रयास येतात, ते, अमृताहून गोड तुझें पाणी पोटभर पिऊन जेव्हां तृप्त होतात, तेव्हांचा त्यांचा आनंद प्रत्यक्ष मोक्षालाहि तुच्छ गणतो.

जगन्नाथ पंडित—

प्रभाते स्नातीनां नृपतिरमणीनां कुचतटी—
गतो यावन्मातर्मिलति तव तोयैर्मृगमदः ॥
मृगास्तावद्वैमानिकशतसहस्रैः परिवृता
विशन्ति स्वच्छन्दं विमलवपुषो नन्दनवनम् ॥ ७ ॥

वामन पंडित—

नृपस्त्रीवक्षोजीं मृगमद विलेपार्थ असतां
प्रभातस्नानें तो जननि तव तोयांत मिळतां ॥
क्षणें देवश्रेणीसह मृग तया नंदनवनीं
स्वइच्छेनें जाती अति विमल देहास धरुनी ॥ ७ ॥

ल. गो. विंझे—

सकाळीं न्हातांना, नृपरमाणिवक्षःस्थ, गळुनी
तुझ्या पाण्यामध्यें मृगमद न जों जाइ मिळुनी । —
क्षणीं त्या, तत्पापें झडुनि, मृग ते शुद्ध बनुनी
सुखें देवांसंगें सहज शिरती नंदनवनीं ॥ ७ ॥

अर्थ : (तुझ्या पाण्याचा पापनाशक गुण एवढा थोर आणि त्वरित फलदायी आहे कीं,) राजस्त्रिया सकाळीं तुझ्या पाण्यांत स्नान करतांना, त्यांच्या वक्षोजांवर लावलेली कस्तूरि ज्या क्षणीं पाण्यांत मिसळते त्याच क्षणीं (ज्यांच्या नाभीपासून ती कस्तूरि निघाली ते) मृग शुद्ध होऊन देवादिकांसंगें मोठ्या आनंदानें नंदनवनामध्यें प्रवेश करतात.

जगन्नाथ पंडित—

स्मृतं सद्यः स्वान्तं विरचयति शान्तं सकृदपि
प्रगीतं यत्पापं झटिति भवतापं च हरति ॥
इदं तद्‌गङ्गेति श्रवणरमणीयं खलु पदं
मम प्राणप्रान्ते वदनकमलान्तर्विलसतु ॥ ८ ॥

वामन पंडित—

मना आणी शांति स्मरण करितां जें क्षणभरीं
गितीं गातां पापा त्वरित भवतापाप्रति हरी ॥
अहो तें हें कर्णां मधुरतर गंगापद असें
असो प्राणत्यागीं मुखकमाळिं माझ्या समरसें ॥ ८ ॥

ल. गो. विंझे—

स्मृतीनेंही एका, क्षणिं निजमना शांति वितरी
जया गातां, पापा त्वरित भवतापासहि हरी ॥
असें "गंगा ! गंगा !" श्रुतिमधुर हें नाम तव गे
मुखीं राहो माझ्या, मरणसमयीं, हें त्रिपथगे ! ॥ ८ ॥

अर्थ : ज्याचें एकदांहि स्मरण होतांच आपल्या हृदयाला शांति मिळते, आणि ज्याचें गायन केलें असतां पाप आणि भवताप यांचा जें नाश करितें, असें अत्यंत श्रुतिमधुर "गंगा, गंगा" हें नांव, माझ्या मरणसमयीं माझ्या मुखीं राहो.

जगन्नाथ पंडित—

यदन्तः खेलन्तो बहुलतरसंतोषभरिता
न काका नाकाधीश्वरनगरसाकाङ्क्षमनसः ॥
निवासाल्लोकानां जनिमरणशोकापहरणं
तदेतत्ते तीरं श्रमशमनधीरं भवतु नः ॥ ९ ॥

वामन पंडित—

जलामध्यें क्रीडा करुनि बहु तोषेंचि असती
तया काकांचेही सुरपतिपुरीं काम नसती ॥
निवासें लोकांचें हरि जनिमृती–दुःख मानिचें
असें तूझें तीर श्रम परिहरू सर्व अमुचे ॥ ९ ॥

ल. गो. विंझे—

जिथें काकां क्रीडा करुनि इतुकी तृप्ति मिळते
न इच्छा इंद्राचें नगर बघण्याचीहि उरते ॥
स्वतांच्या आस्तित्वें जनिमरणदुःखा हरितसे
तुझें तें हें तीर श्रमशमनिं होवो क्षम तसें ॥ ९ ॥

अर्थः ज्या तुझ्या पाण्यांत खेळ करून (तीरावरील) (यःकश्चित्) कावळ्यांनासुद्धां इतकी तृप्ति मिळते कीं, त्यांना इंद्राची नगरी पाहण्याचीसुद्धां इच्छा उरत नाहीं, स्वतःच्या अस्तित्वानें जें जनांचें जन्ममरणदुःख हरण करितें, तें तुझें हें तीर, आमचाहि श्रमपरिहार करण्यास समर्थ होवो.

जगन्नाथ पंडित—

न यत्साक्षाद्वेदैरपि गलितभेदैरवसितं
न यस्मिन् जीवानां प्रसरति मनोवागवसरः ॥
निराकारं नित्यं निजमहिमनिर्वासिततमो
विशुद्धं यत्तत्वं सुरतटिनि तत्त्वं न विषयः ॥ १० ॥

वामन पंडित—

दिसेना जें वेदां गतनिखिलभेदांसि नयनीं
न जेथें जीवांची प्रसरति मनोवाक्यसरणी ॥
अकारा नाशातें त्यजुनि निजरूपींच वसणें
जया तत्त्वा त तूं विषय म्हणती मूढ मतिनें ॥१० ॥

ल. गो. विंझे—

दुरी भेदां सारोनिहि, कधिं न वेदांहि गवसे
मनाची वाणीची गतिहि जिथ पंगू ठरतसे ॥
तमा नाशी तेजें, सुविमल, निराकार, चिर, गे
असें जें, तें तूंची; न विषय, कधीं, तत्त्व, सुभगे! ॥ १० ॥

अर्थ : हे स्वर्गंगे! आपल्या आपल्यांतले मतभेद दूर सारूनहि प्रत्यक्ष वेदांनाहि जें सांपडलें नाहीं, ज्याच्यापुढें मानवाच्या मनाची व वाणीची गति खुंटून जाते, निराकार, नित्य, स्वतेजानें अंधार नष्ट करणारें, व विशुद्ध असें जें तत्त्व तें तूं आहेस, विषय नव्हेत.

जगन्नाथ पंडित—

महादानैर्ध्यानैर्बहुविधवितानैरपि च यन्
न लभ्यं घोराभिः सुविमलतपोराशिभिरपि ॥
अचिन्त्यं तद्विष्णोः पदमखिलसाधारणतया
ददाना केनासि त्वमिह तुलनीया कथय नः ॥ ११ ॥

वामन पंडित—

महादानें ध्यानें व्रत नियम यज्ञादिक विधि
इहीं जें लाभेना विमल तपकर्त्यांसहि कधीं ॥
असें तें विष्णूचें पद सहज तूं देशि ललिते
समत्वीं त्या तूतें कवण तुलिजे सांग अमुतें ॥११ ॥

ल. गो. विंझे—

महादानें, ध्यानें, व्रत, विधि, किती आचरुनिया
तपश्चर्या मोठी करुनिहि मिळे जें न कधिं; त्या—
अभेदत्वें नेशी हरिपदिं अचिंत्या, सकळिकां !
तुझ्या तोलाची, गे ! वद जगिं असे अन्य कुणि कां ? ॥११॥

अर्थ : मोठमोठीं दानें, ध्यान, धारणा, अनेकानेक व्रतविधि यांचें आचरण करून किंवा ढीगभर मोठीं घोर तपें करूनसुद्धां ज्याचा लाभ होऊं शकत नाहीं, अशा अचिंत्य विष्णुपदाची प्राप्ति सर्वांना समभावें तूं करून देतेस, तेव्हां तुझ्याशीं तुलनीय असें दुसरें कोण आहे ? सांग !

जगन्नाथ पंडित—

नृणामीक्षामात्रादपि परिहरन्त्या भवभयं
शिवायास्ते मूर्तेः क इह महिमानं निगदतु ? ॥
अमर्षम्लानायाः परममनुरोधं गिरिभुवो
विहाय श्रीकण्ठः शिरसि नियतं धारयति याम् ॥१२॥

वामन पंडित—

विलोकीतां जीतें भवभय जनांचें परिहरी
तया त्वन्मूर्तीचा अतुल महिमा कोण विवरी ? ॥
अतिक्रोधें खिन्नें करि हट उमा तो न गणुनी
प्रयत्नें श्रीशंभू तुज निजशिरीं ठेवि जननी ॥ १२ ॥

ल. गो. विंझे—

कटाक्षानेंही जी भवभय हरी, त्या तव, महा—
यशातें उद्गाया क्षम कुणि असे कां मनुज हा ?
उमा क्रोधाविष्टा; अनुनय तिचा टाकुनि परी
जगन्माते ! तूंतें शिव निजशिरीं संतत धरी ॥ १२ ॥

अर्थ : नुसता कटाक्ष टाकूनसुद्धां जी भवभयहरण करते, त्या तुझ्या कल्याणकारक मूर्तीचा महिमा कोण वर्णन करूं शकेल ? प्रत्यक्ष स्वपत्नी पार्वती सापत्न्यक्रोधानें भडकली तरी तिची मनधरणी करण्याचें सोडून साक्षात् श्रीशंकर तुला नेहमीं आपल्या शिरावर धारण करतो !

जगन्नाथ पंडित—

विनिन्द्यान्युन्मत्तैरपि च परिहार्याणि पतितै—
रवाच्यानि व्रात्यैः सपुलकमपास्यानि पिशुनैः ॥
हरन्ती लोकानामनवरतमेनांसि कियतां
कदाप्यश्रान्ता त्वं जगति पुनरेका विजयसे ॥ १३ ॥

वामन पंडित—

मदोन्मत्तव्रात्याधमपतितपैशुन्यनिकरीं
इहीं हीं जीं त्रासें त्यजियलिं सकंपें अतिदुरी ॥
जनांचीं तीं पापें सतत शमवीतां न शिणली
अशी तूंची एक प्रकटविभवें नांदसि भली ॥ १३ ॥

ल. गो. विंझे—

जयां निंदी उन्मत्तहि, परिहरी ज्या पतितही
न बोलावीं व्रात्यीं, त्यजिति भयकंपें पिशुनही ॥
अशीं सारीं पापें, हरिसि कितिकांचीं नित, तरी
थकोनी जाशी ना ! जगिं विजयि तूं एकचि खरी ॥ १३ ॥

अर्थ : उन्मत्तांनाहि जीं निंद्य वाटतात, पतितांनाहि जीं टाळावींशीं वाटतात, भ्रष्टांनाहि जीं तोंडांनीं बोलवत नाहींत, नीचांनाहि जीं करावयाच्या कल्पनेनेंहि अंगावर कांटा उभा राहतो, अशीं कितीकांचीं अनेक पापें अखंडितपणें नष्ट करण्याचे श्रम करीत राहूनसुद्धां तूं कधीं थकत नाहींस ! जगामध्यें सतत विजयी खरोखर तूं एकच आहेस.

जगन्नाथ पंडित—

स्खलन्ती स्वर्लोकादवनितलशोकापहृतये
जटाजूटग्रन्थौ यदसि विनिबद्धा पुरभिदा ॥
अये निर्लोभानामपि मनसि लोभं जनयतां
गुणानामेवायं तव जननि दोषः परिणतः ॥ १४ ॥

वामन पंडित—

अलीसी स्वर्लोकाहुनि अवनिच्या शोकहरणीं
अशा तूंतें बांधी शिव निजकपर्दी निशिदिनीं ॥
अयी निर्लोभाला उपजविति लोभा गुण असे
तुझे त्यांचा प्रादुर्भव जननि ऐसा फळतसे ॥ १४ ॥

ल. गो. विंझे—

जधीं येशी स्वर्गांतुनि अवनिच्या शोकहरणीं
जटांमध्यें बांधी तधिं शिव तुला जें जखडुनी ॥
अहो ! निर्लोभांच्या उपजविति जे लोभचि मनीं
गुणांचाही त्या हा तव निपजला दोष जननी ! ॥ १४ ॥

अर्थ : हे जननि, जगतीतलावरील शोकहरणासाठीं तूं जेव्हां स्वर्गांतून खालीं अवतरलीस, तेव्हां शंकरानें तुला आपल्या जटांच्या गांठीमध्यें घट्ट बांधून ठेवली. अहाहा ! (शंकरासारख्या) निर्लोभ हृदयांतसुद्धां लोभ उत्पन्न होणें हा तुझ्या गुणापासूनच दोष उपजावा, हें केवढें विपरीत !

जगन्नाथ पंडित—

जडानन्धान्पङ्गून्प्रकृतिबधिरानुक्तिविकलान्
ग्रहग्रस्तानस्ताखिलदुरितनिस्तारसरणीन् ॥
निलिम्पैर्निर्मुक्तानपि च निरयान्तर्निपततो
नरानम्ब त्रातुं त्वमिह परमं भेषजमसि ॥ १५ ॥

वामन पंडित—

जडांधां पंगूंतें बहुबधिर वाणीविकल जे
ग्रहद्वेषी ज्यांचें अघहनन यत्नें न घडिजे ॥
सुरींही सोडीले कुनर नरकाचोनि गमनीं
अशांतें रक्षाया पटु जननि तूं औषधि गुणी ॥ १५ ॥

ल. गो. विंझे—

जडां, अंधां, मूकां, विकलतनु त्यां, जन्मबधिरां
ग्रहांची पीडा ज्यां, अघनशनिं ज्यां मार्ग नुरला ॥
त्यजोनी देवांनीं पडति नरकीं जे कितितरी
तयां ताराया तूं असिसि जगिं दिव्यौषधि खरी ॥ १५ ॥

अर्थ : जड, आंधळे, पांगळे, जन्माचे बहिरे, मुके, नवग्रहांची पीडा होऊन जे ग्रस्त आहेत, पापांतून मुक्त होण्याचा ज्यांना कसलाच मार्ग उरलेला नाहीं, देवांनीं (असाध्य म्हणून) सोडून दिल्यानें जे नरकांत पडतात, अशा सर्वांना त्यांच्या त्यांच्या पापरोगांतून मुक्त करणारी, हे माते, तूं दिव्यौषधि आहेस !

जगन्नाथ पंडित—

स्वभावस्वच्छानां सहजशिशिराणामयमपा—
मपारस्ते मातर्जयति महिमा कोऽपि जगति ॥
मुदा यं गायन्ति द्युतलमनवद्यद्युतिभृतः
समासाद्याद्यापि स्फुटपुलकसान्द्राःसगरजाः॥१६॥

वामन पंडित—

स्वभावें जीं स्वच्छें सहज अतिशीतें तव जळें
तयांच्या उत्कर्षें यश सकल लोकांत उजळे ॥
जया गाती तोषें सगरसुत रोमांच धरुनी
गति स्वर्लोकीं त्यां तव विभवयोगेंचि जननी ॥ १६ ॥

ल. गो. विंझे—

निसर्गेंची पाणी तव विमल अन् शीतल तसें
जगीं त्याचा माते ! अतुल महिमा गाजत असे ।।
जया गाती मोदें सगरसुत स्वर्गा मिळवुनी
सुतेजस्वी, देहीं पुलकित बनोनीच अजुनी ॥ १६ ॥

अर्थ : हे माते ! निसर्गतःच स्वच्छ आणि सहजशीतल अशा तुझ्या जलाचा अवर्ण्य असा महिमा जगभर गाजत आहे. (हजारों वर्षोपूर्वी) सगर पुत्रांना (या जलामुळें) स्वर्गाचा लाभ झाला व दिव्यदेह प्राप्त झाला. पण ते त्या तुझ्या जलाचा महिमा अजूनहि मोठ्या आनंदानें पुलकित होऊन गात असतात.

जगन्नाथ पंडित—

कृतक्षुद्रैनस्कानथ झटिति सन्तप्तमनसः
समुद्धर्तुं सन्ति त्रिभुवनतले तीर्थनिवहाः ॥
अपि प्रायश्चित्तप्रसरणपथातीतचरितान्
नरानूरीकर्तुं त्वमिव जननि त्वं विजयसे ॥ १७ ॥

वामन पंडित—

घडे दैवें किंचित् कलुष परि संतापति मनीं
अशांतें ताराया असति बहु तीर्थें त्रिभुवनीं ॥
जयां प्रायश्चित्तें नसति, कुनरां दे गति अशी
समर्था या लोकीं तुजसम अयी तूंचि असशी ॥ १७ ॥

ल. गो. विंझे—

घडे, अल्पें पापें, उपरति मनीं, ज्यां, झणिं, तयां
समुद्धर्तीं तीर्थें कितिक असती हो त्रिजगिं या ॥
जयां प्रायश्चित्तें किमपिहि करूं ना शकति, त्यां
जना वक्षीं घेसी ! तुजसम अहा ! तूंच जगिं या ॥ १७ ॥

अर्थ : एवढेंसें कुठें पाप हातून घडलें तर त्याचीसुद्धां ज्यांच्या मनास रुखरुख लागते अशांचा उद्धार करणारीं तीर्थें त्रिभुवनांत शेंकडों गणति पडलेलीं आहेत. परंतु कसल्याहि प्रायश्चित्तांचा उपाय ज्यांच्यावर चालूं शकत नाहीं अशीं ज्यांचीं पापें, त्यांना (उद्धरून) पोटाशीं घेणारी जगांत तूं एकटीच आहेस.

जगन्नाथ पंडित—

निधानं धर्माणां किमपि च विधानं नवमुदां
प्रधानं तीर्थानाममलपरिधानं त्रिजगतः ॥
समाधानं बुद्धेरथ खलु तिरोधानमधियां
श्रियामाधानं नः परिहरतु तापं तव वपुः ॥ १८ ॥

वामन पंडित—

अगार श्रेयाचें, सकलजनसंतोष अवनीं
अशेषा तीर्थांची गुरु, सुचिर जीची त्रिभुवनीं ॥
मतीसी सौख्या दे मलिन मतिला दुर्लभ रुची
असें धाम श्रीचें तव वपु हरो आग अमुची ॥ १८ ॥

ल. गो. विंझे—

खनी तूं धर्मांची, अनुपमनवानंदजननी
प्रमुख्या तीर्थांची, शुभवसन तूं या त्रिभुवनीं ॥
कुबुद्धी झांकोनी वितरसि समाधान मतिला
अनेक श्रीदात्री तव तनु हरो ताप सगळा ॥ १८ ॥

अर्थ : धर्मांचें मूलस्थान, अवर्ण्य नवनवा आनंद देणारी, सर्व तीर्थांची प्रमुख, त्रिभुवनांतून वाहणाऱ्या आपल्या शुभ्र प्रवाहरूपी वस्त्रानें त्रिभुवनास आच्छादणारी, बुद्धीला समाधान देणारी, अबुद्धीवर पांघरूण घालणारी व अभ्युदयाचें उगमस्थान अशी तुझी तनु आमचा ताप हरण करो.

जगन्नाथ पंडित—

पुरो धावं धावं द्रविणमदिराघूर्णितदृशां
महीपानां नानातरुणतरखेदस्य नियतम् ॥
ममैवायं मन्तुः स्वहितशतहन्तुर्जडधियो
वियोगस्ते मातर्यदिह करुणातःक्षणमपि ॥ १९ ॥

वामन पंडित—

मदें श्रीच्या अंध प्रभु म्हणविती मद्यपि जसे
पुढें त्यांच्या धांवें श्रमसहित मी लोभविवशें ॥
मतीच्या मंदत्वें त्यजुनि तुज नाशी हितशता
अयी हा माझाची अनय करुणा तूज उचिता ॥ १९ ॥

ल. गो. विंझे—

धनाच्या मद्यानें नयन फिरलेले नरपति
अशांच्या धांवोनी पुढति, बनलों खिन्नचि अति ॥
असे माझा दोष, स्वहितरिपु मूर्खें अजवरी
न केली त्वत्सेवा; म्हणुनि करुणा तूं क्षण करी ॥ १९ ॥

अर्थ : धनाच्या मदिरेनें ज्यांचे डोळे फिरलेले आहेत अशा राजांच्या पुढें नित्य (द्रव्यप्राप्तीसाठीं) धांवून धांवून मी अतियश कष्टी होत आलों आहें. (वास्तविक हें सर्व सोडून मीं तुझ्या आश्रय घ्यावयास पाहिजे होता, पण) मूर्खपणें मी माझाच हितशत्रु झाल्यानें आजवर मी तुजकडे आलों नाहीं. तुझा वियोग घडला हा माझाच होष आहे ! म्हणून हे आई ! तूं क्षणभर मजवर दया कर.

जगन्नाथ पंडित—

मरुल्लीलालोलल्लहरिलुलिताम्भोजपटली—
स्खलत्पांसुव्रातच्छुरणविसरत्कौंकुमरुचि ॥
सुरस्त्रीवक्षोजक्षरदगरुजम्बालजटिलं
जलं ते जम्बालं मम जननजालं जरयतु ॥ २० ॥

वामन पंडित—

स्फुरे वायू तेणें उठाति लहरी तैं कमळिंचा
गळे रेणू तेणें सलिल विलसे कुंकुमरुचा ॥
जया देवस्त्रींच्या स्तनअगरुचा पंक मिसळे
बहू धांवे ऐसें तव जळ हरूं जन्म सगळे ॥ २० ॥

ल. गो. विंझे—

सुटे वारा; हाले जल; डुलुनि त्या पंकजसरी
पडे रेणू त्यानें जल दिसत जें कुंकुमपरी ॥
सुरस्त्रीवक्षींचें अगरुयुत शैवालहि जिथें
भवज्जाला माझ्या जटिल जल तें जीर्ण करुं दे ॥ २० ॥

अर्थ : वाऱ्याच्या लीलेनें पाण्यांत लाटा उठून, त्यामुळें कमलें डुलूं लागून, त्यांतून गळून (पाण्यावर तरंगणाऱ्या) रेणूंमुळें ज्या तुझ्या पाण्याला कुंकवाचा रंग आला आहे; (स्नानामुळें) देवस्त्रियांच्या वक्षोजांवरील अगरुयुत शैवालानें दाट झालेलें तुझें जल माझें जननजाल जीर्ण करो.

जगन्नाथ पंडित—

समुत्पत्तिः पद्मारमणपदपद्मामलनखा—
न्निवासः कन्दर्पप्रतिभटजटाजूटभवने ॥
अथायं व्यासङ्गो हतपतितनिस्तारणविधौ
न कस्मादुत्कर्षस्तव जननि जागर्तु जगति ॥ २१ ॥

वामन पंडित—

बरी उपत्ती श्रीरमणचरणांच्या नखिंहुनी
असावें शंभूच्या निशिदिनिं जटाजूटभवनीं ॥
जपावें सर्वस्वें सतत पतितोद्धारकरणीं
नसावें कां माते ! तरि मग तुझें गौरव जनीं ? ॥ २१ ॥

ल. गो. विंझे—

जरी श्रीविष्णूच्या शुभपदनखीं उद्गम वसे
जरी अत्युच्चा त्या शिवशिरिं तुझा वासहि असे ॥
तरी तूं तारीशी हतपतित ऐशी नरतति
न कां राहे जागा तव जननि उत्कर्ष जगतीं ? ॥ २१ ॥

अर्थ : हे गंगामाते ! तुझा उगम लक्ष्मीपति श्रीविष्णूच्या चरणकमलापासून आहे आणि साक्षात् श्रीशंकराच्या शिरोभागीं जटांच्या भवनांत तुझी वसती आहे. (अशी अत्यंत उच्चपदस्थ असूनसुद्धां) हीन दीन पाप्यांना उद्धरण्यास्तव तूं कष्टत असतेस, मग तुझा यशोमहिमा जगांत सदा जागृत कां राहणार नाहीं ?

जगन्नाथ पंडित—

नगेभ्यो यान्तीनां कथय तटिनीनां कतमया
पुराणां संहर्तुः सुरधुनि कपर्दोऽधिरुरुहे ॥
कया वा श्रीभर्तुः पदकमलमक्षालि सलिलै-
स्तुलालेशो यस्यां तव जननि दीयेत कविभिः ॥२२॥

वामन पंडित—

नद्या शैलांहूनी किति न निघती त्या क्षितितळीं
वदावें शंभूच्या शिरिं गुरुपणें कोण जडलीं ?
स्वतोयें कोणें श्रीदयितचरणालागिं धुतल
जियेतें योजावें जव तुज न लेशाप्रति मिळे ॥ २२ ॥

ल. गो. विंझे—

गिरींतूनी ज्या ज्या निघति सरिता, त्यांतुनि कुणी
दुजी श्रीशंभूच्या शिरिं वद बसे काय चढुनी ?
जळें वा प्रक्षाळी हरिपद दुजी कोण सरिता ?
कसें साम्याभावें तुलन कविला येइ करितां ? ॥ २२ ॥

अर्थ : हे स्वर्गंगे जननि, पर्वतांतून ज्या अनेक नद्या उगम पावतात, त्यांपैकीं एक तरी दुसरी अशी दाखव पाहूं कीं, जिनें श्रीशंकराच्या शिरीं आरोहण केलें आहे ? किंवा जिनें आपल्या जळानें श्रीविष्णूचें पदकमल प्रक्षाळिलें आहे ? तुझ्याशीं अल्पहि तुलना करावी, असें यत्किंचितहि साम्य कवींना दुसऱ्या कोण्या नदींत आढळत नाहीं.

जगन्नाथ पंडित—

विधत्तां निःशंकं निरवधिसमाधिं विधिरहो
सुखं शेते शेतां हरिरविरतं नृत्यतु हरः ॥
कृतं प्रायश्चित्तैरलमथ तपोदानयजनैः
सवित्री कामानां यदि जगति जागर्ति जननी ॥२३॥

वामन पंडित—

अनुष्ठो एकान्तीं निरवधिसमाधीप्रति विधि
निजो शेषीं सौख्यें हरि, हर करो तांडव विधि ॥
तपें कृच्छ्रें दानें उगालि यजमानासि न पवे
प्रदात्री कामांची जरि जागीं तुझी मूर्ति मिरवे ॥ २३ ॥

ल. गो. विंझे—

समाधी लावूं दे अनवरत निःशंक विधिला
सुखें झोंपो शेषीं हरि, सतत नाचो शिव भला ॥
पुरे प्रायश्चित्तें, तप, यजनदानें विफल तीं
जरी एका कामप्रद, असासि तूं जागृतमति ॥ २३ ॥

अर्थ : सर्व कामना पूर्ण करणारी एक गंगामाता जगीं जागृत असेल तर ब्रह्मदेवाला म्हणावें, तूं खुशाल कालाच्या अंतापर्यंत समाधि लावून बैस. विष्णूला म्हणावें, तूं सुखानें शेषावर शयन कर आणि शंकराला म्हणावें तूं अखंड नृत्य करीत रहा. (कारण उत्पत्ति-स्थिति-लय हीं कार्येंच गंगा उरूं देत नाहीं.) मग प्रायश्चित्तांची किंवा तप, दान, यजन यांचीहि आवश्यकता नाहीं.

जगन्नाथ पंडित—

अनाथः स्नेहार्द्रां विगलितगतिः पुण्यगतिदां
पतन्विश्वोद्धर्त्रीं गदविगलितः सिद्धभिषजम् ॥
सुधासिन्धुं तृष्णाकुलितहृदयो मातरमयं
शिशुः संप्राप्तस्त्वामहमिह विदध्याः समुचितम् ॥२४

वामन पंडित—

अनाथ स्नेहाळे गातिविहिन मी, तूं सुगतिदा
जगोद्धारा तूं मी पतित, गद मी तूं अरि गदा ॥
सुधाब्धी तूं मी जो तृषित आयि तूझा शिशु असा
तशा तूतें आलों शरण पथ योजी उचितसा ॥ २४ ॥

ल. गो. विंझे—

दयार्द्रा तूं दीना; शुभगतिद तूं, मी हतगाति
पडे मी, तूं तारी; गद मज, नि तूं वैद्य सुमाति ॥
सुधासिंधू तूं, मी तृषित शिशु, माते तुजप्रति
पहा मी आलों गे; समुचित इथें तूं कर कृति ॥ २४ ॥

अर्थ : मी अनाथ; तूं दयार्द्र, मी गति कुंठित झालेला, तूं शुभगति देणारी; मी पतन पावणारा, तूं विश्वोद्धारक; मी रोगांनी पीडलेला, तूं धन्वंतरी; मी तान्हेला, तूं सुधासागर; हे माते, मी बालक (तुझा आधार शोधीत) तुजपाशी आलों आहें. आतां काय योग्य दिसेल तें तूं कर.

जगन्नाथ पंडित—

विलीनो वै वैवस्वतनगरकोलाहलभरो
गता दूता दूरं क्वचिदपि परेतान्मृगयितुम् ॥
विमानानां व्रातो विदलयति वीथीर्दिविषदां
कथा ते कल्याणी यदवधि महीमण्डलमगात् ॥२५॥

वामन पंडित—

विराले निःशेषें यमनगरिचे जे गलबले
पहाया प्रेतांतें अवनिं फिरती दूत उगले ॥
विमानांच्या संघें विबुधपथ सोडी स्वनियमा
जसा आला भूमीं सुखकर तुझा कीर्तिमाहिमा ॥ २५ ॥

ल. गो. विंझे—

निमाला तो सारा यमनगरकोलाहल; दुरी
मृतां शोधायातें भटकति कुठें दूतहि तरी ॥
विमानांची दाटी सुरपुरिं दिसे, ज्या अवसरीं
कथा ही कल्याणी तव अवतरे या महिवरी ॥ २५ ॥

अर्थ : तुझी ही कल्याणकारक कथा ज्या क्षणीं या भूमितलावर अवतीर्ण पावली त्या क्षणापासून (सर्वांना जन्ममरणांतून मुक्त करून तूं स्वर्गप्राप्ति करून दिल्यामुळें) यमाच्या नगरांतील तो सारा गोंगाट पार लुप्त झाला आहे. यमदूतांना प्रेतें शोधण्यासाठीं दूर कुठेंकुठें भटकावें लागत आहे; आणि स्वर्गांत येणाऱ्या विमानांच्या गर्दीनें मार्गावरील रहदारी बंद पडण्याची वेळ आली आहे.

जगन्नाथ पंडित—

स्फुरत्कामक्रोधप्रबलतरसंजातजटिल-
ज्वरज्वालाजालज्वलितवपुषां नः प्रतिदिनम् ॥
हरन्तां सन्तापं कमपि मरुदुल्लासलहरि-
च्छटाचञ्चत्पाथःकणसरणयो दिव्यसरितः ॥२६॥

वामन पंडित—

स्फुरे कामक्रोधज्वर बहु करालार्चिक बनीं
जळे तेणें काया जननि अमुची ही प्रतिदिनीं ॥
महोर्मीच्या योगें उसळति तुझे तोयकण ते
तया संतापातें शमवुत अहो देवसरिते ॥ २६ ॥

ल. गो. विंझे—

मनीं कामक्रोधज्वर भडकुनी ज्या उसळती
प्रचंड ज्वाला त्या सतत तनुचा दाह करिती ॥
तुषारश्रेणी त्वज्जलिं पवन जी दे उधळुनी
हरो ती संतापा सकल अमुच्या, हे सुरधुनि ॥ २६ ॥

अर्थ : हे स्वर्गंगे ! कामक्रोधादि मनांत भडकून अनावर होऊन त्यांच्या ज्या भयंकर ज्वाला उठतात, त्यांनीं प्रत्यहीं आमच्या शरीराचा दाह चालू आहे. वाऱ्याच्या लीलेमुळें तुझ्या जळांतून ज्या तुषारश्रेणी उधळल्या जातात, त्या आमचा हा दाह शमन करोत.

जगन्नाथ पंडित—

इदं हि ब्रह्माण्डं सकलभुवनाभोगभवनं
तरङ्गैर्यस्यान्तर्लुठति परितस्तिंदुकमिव ॥
स एष श्रीकण्ठप्रविततजटाजूटजटिलो
जलानां संघातस्तव जननि तापं हरतु नः ॥ २७ ॥

वामन पंडित—

अहो हे ब्रह्माण्डाकृति सकललोकांसह बरी
रुळे जेथें ऊर्मीभ्रमणविवशें तिंदुकपरी ॥
असा तो हा मृत्युंजयपृथुकपर्दी जडिनला
तुझा श्रीतोयौघ प्रशमन करू पापवाहिला ॥ २७ ॥

ल. गो. विंझे—

जया ब्रह्मांडीं या, अखिल जग विस्तार भरले
तुझ्या लाटांनीं तें तव जळिं जणूं तिंदुक डुले ॥
जटांच्या विस्तारीं बहु, शिवशिरीं जो अटकला
जलांचा तो सांठा तव, मम हरो ताप सगळा ॥ २७ ॥

अर्थ : अखिल भुवनांचे विस्तार ज्याच्या पोटांत मावतात, तें ब्रह्मांडसुद्धां ज्या तुझ्या पाण्यांत लाटांनीं इकडे तिकडे एखाद्या क्षुद्र टेंभुरणीच्या फळाप्रमाणें डुलत असतें, आणि शंकरानें अतिशय पसरलेल्या जटांमुळें जो रुद्ध झाला आहे, तो तुझ्या पाण्याचा सांठा, (धो धो वाहून), हे माते, आमचा ताप हरण करो.

जगन्नाथ पंडित—

अपन्ते तीर्थानि त्वरितमिह यस्योद्धृतिविधौ
करं कर्णे कुर्वन्त्यपि किल कपालिप्रभृतयः ॥
इमं तं मामम्ब त्वमियमनुकम्पार्द्रहृदये
पुनाना सर्वेषामघमथनदर्पं दलयसि ॥ २८ ॥

वामन पंडित—

जयाच्या उद्धाराविषयिं बहु तीर्थेंहि पळती
स्वकानीं हस्तातें मग शिव शिवादीक धरिती ॥
असा मी त्या मातें पुनित करिशी तूं जननिये
जनीं पापघ्नांच्या हरिसि गुरु गर्वास सदये ॥ २८ ॥

ल. गो. विंझे—

जयाच्या उद्धारीं त्वरित जगीं तीर्थें शरमती
करां कानीं ठेवी सुरगण महादेवप्रभृति ॥
असा जो मी त्याचा सदयमति उद्धार करिशी
तयानें सर्वांच्या अघमथनगर्वास हरिशी ॥ २८ ॥

अर्थ : (ज्याचीं भयंकर पापें पाहून) ज्याचा उद्धार करण्याच्या बाबतींत (स्वतःला तें साधणें अशक्य याची जाणीव होऊन) जगांतील सारीं तीर्थक्षेत्रें त्वरित शरमून जातात व साक्षात् शंकरादि देवहि कानांवर हात ठेवतात, अशा मला, हे दयार्द्रहृदये आई, तूं पावन करतेस; त्यामुळें पापनाश करण्याच्या विषयीं सर्वांचे गर्व हरण करतेस.

जगन्नाथ पंडित—

श्वपाकानां व्रातैरमितविचिकित्साविचलितै—
र्विमुक्तानामेकं किल सदनमेनःपरिषदाम् ॥
अहो मामुद्धर्तुं जननि घटयन्त्याः परिकरं
तव श्लाघां कर्तुं कथमिव समर्थो नरपशुः ॥ २९ ॥

वामन पंडित—

श्वपाकांच्या श्रेणीहुनि बहुत नीचांत गणना
न मर्यादा पापां अघसदन मी एकचि म्हणा ॥
अशाला ताराया कटि कसुनि होसी निज सखे
कशी तूझी श्लाघा द्विपदपशु जो तो करुं शके ? ॥ २९ ॥

ल. गो. विंझे—

" करावें कीं नाहीं ? " म्हणुनि अतिनीचें त्यजियलीं
अशीं भारी पापें घर करिति माझ्यांत सगळीं ॥
अशाही ताराया असासि कटिबद्धा ! तव, अहा !
यथार्थत्वें कैशी स्तुति करूं शके क्षुद्र नर हा ? ॥ २९ ॥

अर्थ : (" करावीं कीं नाहीं ? " याविषयीं) पुष्कळ चर्चा करून मनाचा निश्चय न झाल्यानें जीं पापें अनेक चांडालहि करूं धजले नाहींत, अशा अनेक पापांचें जणुं माहेरघर असा जो मी, त्या माझाहि उद्धार करण्यास कंबर बांधून सिद्ध असणाऱ्या तुझी यथार्थ स्तुति मी क्षुद्र मानव कशी करूं शकेन ?

जगन्नाथ पंडित—

“ न कोप्येतावन्तं खलु समयमारभ्य मिलितो
यदुद्धारादाराद्भवति जगतो विस्मयभरः ॥ ”
इतीमामीहां ते मनसि चिरकालं स्थितवती —
मयं संप्राप्तोऽहं सफलयितुमम्ब प्रणय नः ॥ ३० ॥

वामन पंडित—

न कोणीही ऐसा अजवरि मला प्राप्त जन कीं
जयाच्या उद्धारें अखिल अवनी मस्तक तुकी ॥
अशी इच्छा पोटीं बहु दिवस होती तुज तिला
कराया मी आलों सफळ समजो भाव तुजला ॥ ३० ॥

ल. गो. विंझे—

“ मिळाला ना कोणी मज जन असा आजवर कीं—
यदुद्धारें व्हावी चकित पृथिवी तत्क्षण निकी ॥”
अशी ही जी इच्छा बहुत दिवसांची तव मनीं
पहा आलों मी ती सफल कर, तूं तुष्ट बनुनी ॥ ३० ॥

अर्थ : “ ज्याचा उद्धार (करण्याचा विक्रम) करून साऱ्या जगाला आश्चर्यचकित करतां येईल असा (महापापी) माणूस मला आजवर कोणी भेटलाच नाहीं ” अशी जी खुमखुमी फारा दिवसांची तुझ्या मनांत आहे ती जिरवण्यासाठीं, आई ! हा मी तुझ्यापाशीं आलों आहें ! आतां संतुष्ट हो (व माझा उद्धार कर.)

जगन्नाथ पंडित—

श्ववृत्तिव्यासंगो नियतमथ मिथ्याप्रलपनं
कुतर्केष्वभ्यासः सततपरपैशून्यमननम् ॥
अपि श्रावं श्रावं मम तु पुनरेवं गुणगणा—
नृते त्वत्को नाम क्षणमपि निरीक्षेत वदनम् ॥३१॥

वामन पंडित—

स्वभाव श्वानाचा, तदुपरि असत्यार्थ वदनीं
कुतर्का घोकावें अवडि, परपैशून्यमननीं ॥
असे माझे दोष प्रचुर गुण कानीं परिसुनी
मुखा पाहे कोण क्षणाहि तुजवांचूनि जननी ॥ ३१ ॥

ल. गो. विंझे—

प्रवृत्ति श्वानाची, अनृत वदणें नित्य वदनीं
दुज्यांचा दुष्टावा—सतत करणें—तर्कट जनीं ॥
गुणांची मत्कीर्ति पुनरपि पुन्हां ही परिसुन
तुझ्यावीण कोण क्षणाहि मम पाहील वदन ? ॥ ३१ ॥

अर्थ : कुत्र्यासारखा स्वभाव, नेहमीं खोटें बोलणें, सदा तर्कटीपणा, परक्यांचा नित्य दुष्टावा करणें या सर्व माझ्या गुणसंघाची कीर्ति (!) वारंवार ऐकून क्षणभर-सुद्धां माझें तोंड पाहील असें तुझ्यावांचून दुसरें कोण आहे ?

जगन्नाथ पंडित—

विशालाभ्यामाभ्यां किमिह नयनाभ्यां खलु फलं
न याभ्यामालीढा परमरमणीया तव तनुः ॥
अहं हि न्यक्कारो जननि मनुजस्य श्रवणयो—
र्ययोर्नान्तर्यातस्तव लहरिलीलाकलकलः ॥ ३२ ॥

वामन पंडित—

वृथा ते मोठेही नयन तुझि ज्यांहीं तनु कधीं
विलोकीली नाहीं जरि जननि लावण्यउदधे ॥
न वर्णावें त्याला अधमनरकर्णाकृति बिळा
न ऐकीला जींहीं मधुर तव लीला-गलबला ॥ ३२ ॥

ल. गो. विंझे—

असोनी हे मोठे नयन, फल तें काय मनुजा ?
प्रकर्षें रम्या ती तव न दिसली मूर्ति कधिं ज्या ॥
घृणा वाटे कर्णाप्रति, न शिरली ज्यांत कधिं, ती
तुझ्या लाटांची, हे जननि, अतिमंजु ध्वनितति ॥ ३२ ॥

अर्थ : तुझ्या परमसुंदर देहाचें ज्यांना कधींच दर्शन घडलें नाहीं, ते डोळे मोठे असून जगांत काय उपयोग आहे ? आई ! ज्या मानवी कानांमध्यें तुझ्या लाटांचा मृदु-मंजुध्वनि कधीं शिरला नाहीं, त्या कर्णांचा तिरस्कार करावा तितका थोडा आहे.

शरच्चन्द्रश्वेताम्... श्लोक ४८

जगन्नाथ पंडित—

विमानैः स्वच्छन्दं सुरपुरमयन्ते सुकृतिनः
पतन्ति द्राक् पापा जननि नरकान्तः परवशाः ॥
विभागोऽयं तस्मिन्नशुभमयमूर्तौ जनपदे
न यत्र त्वं लीलादलितमनुजाशेषकलुषा ॥ ३३ ॥

वामन पंडित—

घडे ज्याला पुण्याचरण तिहिं जावें सुरपुरीं
पडावें पापिष्टीं विषमनरकीं घोर विवरीं ॥
व्यवस्था ऐशी हे अशुभमय देशांतचि असे
तुझी लीला जेथें सकल अघहर्त्री न विलसे ॥ ३३ ॥

ल. गो. विंझे—

विमानीं स्वच्छंदें सुकृति सुरलोकास उडती
क्षणीं पापात्मे ते अगति नरकामाजि पडती ॥
परी हें सारें त्या अशुभमय देशींच घडतें
तुझी मूर्ती जेथें सकल अघनाशी न वसते ॥ ३३ ॥

अर्थ : पुण्याचरण करणारांनीं स्वच्छंदें विमानांनीं स्वर्गास जावयाचें व पापात्म्यांनीं अगतिकपणें त्वरित नरकांत पडावयाचें ही जी वांटणी आहे, ती केवळ, लीलेनें सर्व मनुजांचें सर्व पाप नष्ट करणारी तुझी मूर्ति तेथें नाहीं, अशा अशुभ देशांतच केला जाते. (तूं असशील तेथें सर्वांना स्वर्गच मिळावयाचा असतो.)

जगन्नाथ पंडित—

अपि घ्नन्तो विप्रानविरतमुशन्तो गुरुसतीः
पिबन्तो मैरेयं पुनरपि हरन्तश्च कनकम् ॥
विहाय त्वय्यन्ते तनुमतनुदानाध्वरजुषा—
मुपर्यम्ब क्रीडन्त्यखिलसुरसम्भावितपदाः ॥ ३४ ॥

वामन पंडित—

वधीती विप्रांतें, सतत गुरुदारानिरत जे
हरावें स्वर्णातें, मलिन मदिरापानहि किजे ॥
महत्पापी ऐसे त्यजिति निजदेहां तव तिरीं
करीती क्रीडा ते कृतमखनरांहूनि उपरी ॥ ३४ ॥

ल. गो. विंझे—

द्विजां जे मारीती, धरिति गुरुपत्नींत कुरति
पिती मद्यातें, जे कनक हरिती; अंतिं त्यजिती–
शवा त्वत्स्रोतीं, त्यां, अखिल सुरसन्मानित असें
न दानें यज्ञेंही सुलभ, पद मोठें मिळतसे ॥ ३४ ॥

अर्थ : ब्रह्महत्या करणारे, स्वगुरूच्या पत्नीची अभिलाषा धरणारे, मद्यपान करणारे, परधनापहरण करणारे–अशा सर्व तऱ्हेच्या पापी लोकांचीं, मेल्यानंतर नुसतीं प्रेतें जरी तुझ्या पाण्यांत पडलीं, तरी तेवढ्यानें, मोठीं दानें, यज्ञ केल्यानें जें पद मिळावयाचें त्याहून वरचें अखिल-सुरवंदित असें पद त्यांना प्राप्त होतें. (शब्दशः–महादानयज्ञ करणारांच्या वर क्रीडा करतात!)

जगन्नाथ पंडित—

अलभ्यं सौरभ्यं हरति नियतं यः सुमनसां
क्षणादेव प्राणानपि विरहशस्त्रक्षतहृदाम् ॥
त्वदीयानां लीलाचलितलहरीणां व्यतिकरात्
पुनीते सोऽपि द्रागहह पवमानस्त्रिभुवनम् ॥ ३५ ॥

वामन पंडित—

सुगंधा पुष्पांचें हरण नियमें संतत किजे
वियोगाच्या शस्त्रें क्षत हरिति तत्प्राणहर जे ॥
असा वायू तूझा चलितलहरीयोग विभवें
स्वसंचारें माते ! करि भुवन हें शुद्ध अवघें ॥ ३५ ॥

ल. गो. विंझे—

फुलांच्या गंधांतें हरुनि नित जो चौर्य करितो
वधोनी जो वायू विरहिजन, हत्याहि करितो ॥
असा पापी, तोही तव लहरिसंपर्क मिळुनी
करी त्रैलोक्यातें पुनित ! किति आश्चर्य ! जननी ! ३५ ॥

अर्थ : फुलांतील दुर्मिळ सुगंधाचें हरण करून जो नेहमीं चौर्य करतो, विरहशस्त्रांनीं व्याकुळ झालेल्यांचे प्राण हरण करून हत्येचेंहि पातक करतो, असा महापापी वायूसुद्धां केवळ तुझ्या हलत्या लाटांचा संपर्क मिळाल्यानें त्रिभुवनाला पावन करण्यास समर्थ व्हावा, ही केवढी आश्चर्याची गोष्ट आहे !

जगन्नाथ पंडित—

कियन्तः सन्त्येके नियतमिहलोकार्थघटकाः ।
परे पूतात्मानः कति च परलोकप्रणयिनः ॥
सुखं शेते मातस्तव खलु कृपातः पुनरयं
जगन्नाथः शश्वत्त्वयि निहितलोकद्वयभरः ॥ ३६ ॥

वामन पंडित—

किती या लोकांच्या स्थितिस सुमती सांग करिती
पवित्रात्मे कोणी सतत परलोकास जपती ॥
कृपापांगे तूझ्या सुखरुप निजे मी धणिवरी
समर्पूनी लोकद्वय जननि चिंता तुजवरी ॥ ३६ ॥

ल. गो. विंझे—

किती या लोकींचें निजजननची सार्थ करिती
दुजे शुद्धाचारें प्रणय परलोकार्थ धरिती ॥
सुखानें ठेवोनी तुजवरि जगन्नाथ परि हा
द्विलोकाच्या भारा, चिर तव कृपें निद्रित पहा ॥ ३६ ॥

यांत, जगन्नाथ शब्दावर कोटि आहे ती व्यक्त करण्यासाठीं शेवटच्या दोन ओळींचें भाषांतर असेंहि करतां येईल.

परी दो लोकांचा भर तुजवरी टाकुनि अहा
जगाचा हा नाथ प्रमुदित सदा निद्रित पहा ॥

अर्थ : हे माते, कित्येक लोक या लोकांतील आपल्या जीवनाचें सार्थक करण्यास झटत असतात, तर इतर कांहीं पवित्राचरण करून परलोकाची आवड धरतात. परंतु मी हा जगन्नाथ (जगाचा नाथ, इतर) दोन्ही लोकांचा भार तुजवर टाकून तुझ्या कृपेनें, सुखानें सदाचा निजलेला आहें.

जगन्नाथ पंडित—

भवत्या हि व्रात्याधमपतितपाखण्डपरिषत्
परित्राणस्नेहः श्लथयितुमशक्यः खलु यथा ॥
ममाप्येवं प्रेमा दुरितनिवहेष्वम्ब जगति
स्वभावोऽयं सर्वैरपि खलु यतो दुष्परिहरः ॥ ३७ ॥

वामन पंडित—

जगीं जे का व्रात्यादिक अधम देह प्रकटले
तयां रक्षावें ही अविट करुणा तूज न टळे ॥
सुटेना तैसेंची दुरितविषयीं प्रेम मज कीं
स्वभावातें कोणी त्याजि जनिं अशी गोष्ट लटकी ॥ ३७ ॥

ल. गो. विंझे—

असंस्कारी पापी अधम खल उद्धारकरणीं
जसा तूंतेंही ना प्रणय सुटणें शक्य, जननी ॥
तसा पापांचाही प्रणय मज सोडीच कधिं ना
स्वभावा सोडावें अति कठिण हें सर्वहि जनां ॥ ३७ ॥

अर्थ : असंस्कारी, अधम, पतित, पाखण्डी अशांचा उद्धार करण्याविषयींचें तुझें प्रेम शिथिल करणें जसें तुला शक्य नाहीं, तसेंच हे माते, पापाविषयीचें माझें प्रेमहि मला सुटतां सुटणार नाहीं. कारण स्वभाव सोडणें हें सर्वांनाच अति कठिण पडतें.

जगन्नाथ पंडित—

प्रदोषान्तर्नृत्यत्पुरमथनलीलोद्धृतजटा—
तटाभोगप्रेङ्खल्लहरिभुजसन्तानविधुतिः ॥
बिलक्रोडक्रीडज्जलडमरुटङ्कारसुभग—
स्तिरोधत्तां तापं त्रिदशतटिनीताण्डवविधिः ॥ ३८

वामन पंडित—

जटा शंभूनृत्यें हळुंच हलती, वीचिहि मधीं
तुझ्या तेची जाणों भुज करिति लास्योचित विधि ॥
महादोलें वाजे जळनिकर तो तोच डमरू
असा तूझा नृत्योत्सव जननि तापाप्रति हरू ॥ ३८ ॥

ल. गो. विंझे—

प्रदोषीं नाचे तैं शिव सहज उंचावित जटा
तुझ्या धारा तेणें मिरविति भुजांची ललितता ॥
कपारीं लाटांचा ध्वनि डमरुसाम्यें घुमतसे
हरो तापा, नृत्यप्रचुर तव हें तांडव असें ॥ ३८ ॥

अर्थ : प्रदोषसमयीं नाचतांना शिवानें आपल्या जटा सहज उचलून धरल्यानें, जिच्या लाटा (धारा) (नाचणाऱ्या स्त्रीच्या लालित्ययुक्त) भुजांच्याप्रमाणें हालचाली करीत आहेत, (त्याला जणुं ताल धरण्यासाठीं) (किनाऱ्यां-वरील) कपारीमध्यें घुमणाऱ्या जिच्या लाटांचा ध्वनि हा जणुं डमरूचा कडकडाट होत असल्यानें शोभून दिसणारें असें स्वर्गंगेचें तें तांडवनृत्य आमचा ताप हरण करो.

जगन्नाथ पंडित—

सदैव त्वय्येवार्पितकुशलचिन्ताभरमिमं
यदि त्वं मामम्ब त्यजसि समयेऽस्मिन्सुविषमे ॥
तदा विश्वासोऽयं त्रिभुवनतलादस्तमयते
निराधारा चेयं भवति खलु निर्व्याजकरुणा ॥३९॥

वामन पंडित—

तुझे ठायीं ठेवी निजकुशलचिंता निशिदिनीं
तया मातें जेव्हां त्यजसि विषमीं विश्वजननी ॥
अनाथस्नेहाळे त्रिजगिं तयिं विश्वासचि बुडे
निराधारी झालें सहज मग कारुण्य उघडें ॥ ३९ ॥

ल. गो. विंझे—

सदाची टाकी मी मम कुशलचिंता तुजवर
मला आतां तूं या कठिणसमयीं सोडिसि, तर—
तुझा हा विश्वास त्रिजगभर जाईल विलया
ठरे खोटी सारी अकपट अशी ही तव दया ॥ ३९ ॥

अर्थ : आई, माझ्या कुशलाची सर्व काळजी मी सदासर्व-काळ एकट्या तुझ्यावर टाकून राहिलों असतां, जर या कठिण समयीं तूंच मला सोडून देणार असशील, तर साऱ्या त्रिभुवनांतून तुझ्यावरचा विश्वास उडून जाईल आणि तुझी दया अत्यंत अकपट असते, ही गोष्टहि निराधार वाटूं लागेल (याचा विचार कर).

जगन्नाथ पंडित—

कपर्दादुल्लस्य प्रणयमिलदर्धाङ्गयुवतेः
पुरारेः प्रेङ्खन्त्यो मृदुलतरसीमन्तसरणौ ॥
भवान्या सापत्न्यस्फुरितनयनं कोमलरुचा
करेणाक्षिप्तास्ते जननि विजयन्तां लहरयः ॥४०॥

वामन पंडित—

आलिंगी जैं प्रेमें गिरिश शिरिं जैशी नतशिरे
शिरीं अंबेच्या तें जंव लहरिचें नीर उतरे ॥
तयातें हस्ताब्ज असुडि नगभू रक्तनयना
अशी सापत्नीची विदित तव लीला त्रिभुवना ॥ ४० ॥

ल. गो. विंझे—

जटांतूनी जेव्हां, प्रणयरत-गौरीशुभ-शिरीं
मृदूशा सीमंतीं उतरति तुझ्या नीरलहरी ॥
सती हस्तें झाडी, धरुनि सवतीभाव नयनीं
अशा त्या लाटांचा तव, जय असो नित्य जननी ॥ ४० ॥

अर्थ : शंकराच्या जटांतून उडी घेऊन खालीं येतांना, त्याच्या अर्धांगीं बसलेल्या प्रणयरत पार्वतीच्या मृदुलशा भांगांत जेव्हां तुझें पाणी पडलें तेव्हां, सवतीभावानें डोळे वटारून, ज्या तुझ्या लहरींना, तिनें हातानें निपटून झाडून टाकलें त्या तुझ्या लहरींचा, हे माते, विजय असो.

जगन्नाथ पंडित—

प्रपद्यन्ते लोकाः कति न भवतीमत्र-भवती—
मुपाधिस्तत्रायं स्फुरति यदभीष्टं वितरसि ॥
शपे तुभ्यं मातर्मम तु पुनरात्मा सुरधुनि
स्वभावादेव त्वय्यमितमनुरागं विधृतवान् ॥ ४१ ॥

वामन पंडित—

शरण्ये लोकांला शरण तुज येथेंच करणें
उपाधि व्यासङ्गास्तव पर-अभीष्टा वितरणें ॥
मदात्मा हा माते ! शपिल तुज निष्पाप वदतों
स्वभावें त्वद्रूपीं अतुल अनुरागासि धरतो ॥ ४१ ॥

ल. गो. विंझे—

किती येती तूतें जन शरण त्यांची न गणति
अभीष्टातें देशी म्हणुनिच उपाधी तुज अति ॥
तुझी घेतों माते ! शपथ मम आत्मा सुरधुनि
स्वभावेंची आहे अमित अनुरागास धरुनी ॥ ४१ ॥

अर्थ : आई, तुला या जगांत किती लोक शरण येतात याची खरोखर गणतीच नाहीं—आणि या सर्व उपद्रवाचें कारण म्हणजे तूं प्रत्येकाला त्याचें अभीष्ट देत बसतेस. परंतु हे स्वर्गंगे ! मी तुझी शपथ घेऊन सांगतों कीं, माझ्या अंतरात्म्याला मात्र तुझ्याविषयीं स्वभावतःच (निःस्वार्थ) प्रेम वाटत आलें आहे. (इतरांच्या प्रमाणें, " तूं अभीष्ट देशील " या अपेक्षेनें नव्हे.)

जगन्नाथ पंडित—

ललाटे या लोकैरिह खलु सलीलं तिलकिता
तमो हन्तुं धत्ते तरुणतरमार्तण्डतुलनाम् ॥
विलुम्पन्ती सद्यो विधिलिखितदुर्वर्णसरणिं
त्वदीया सा मृत्स्ना मम हरतु कृत्स्नामपि शुचम् ।४२।

वामन पंडित—

जिला एके काळीं जन निजकपाळीं तिलकितां
हरे दुर्वर्णाची लिपि जिस विधी सुज्ञ लिहितां ।।
तमाच्या जे नाशाविषयिं धरि मार्तंड उपमा
अशी तूझी माती मम परिहरू शोकगरिमा ।। ४२ ॥

ल. गो. विंझे—

ललाटीं लीलेनें तिलक करितां, पाप हरिते
तमोनाशामध्यें प्रखररविशीं तुल्य ठरते ।।
पुसोनी टाकी जी विधिलिखित सारें अशुभ तें
तुझी माती नाशो मम सकल शोका शुभमते ॥ ४२ ।।

अर्थ : प्रखर सूर्य अंधाराचा नाश करण्याची जी शक्ति दाखवितो तिची बरोबरी तुझी माती सहज कपाळीं लावली असतां पापनाश करण्यांत करून दाखविते; तसेंच जी (कपाळीं चर्चिली असतां) अशुभ विधिलिखितहि त्वरित पुसून टाकते, ती तुझी माती माझा सर्व शोक हरण करो.

जगन्नाथ पंडित—

नरान्मूढांस्तत्तज्जनपदसमासक्तमनसो
हसन्तः सोल्लासं विकचकुसुमव्रातमिषतः ॥
पुनानाः सौरभ्यैः सततमलिनो नित्यमलिनान्
सखायो नः सन्तु त्रिदशतटिनीतीरतरवः ॥ ४३ ॥

वामन पंडित—

सुजन्मा पावोनी नरपशु कुदेशांत मरती
तयां पुष्पव्याजें हंसुनि अगतीतें सुचविती ॥
स्वसौगंधें नित्य भ्रमरकुलमालिन्य हरितें
घडो ऐशा तूझ्या पुलिनतरुचें सख्य अमुतें ॥ ४३ ॥

ल. गो. विंझे—

'अगंगा'देशीं जे स्वगृहरतिनें मूढ रमती
फुलांच्या रूपें, त्यां, जणुं, विकट जे वृक्ष हंसती ॥
सुगंधें, भृंगांतें, सततमलिनां शुद्ध करिती
घडो मैत्री माझी, तटगत तुझ्या त्या तरुप्रति ॥ ४३ ॥

अर्थ : (ज्या देशांत मुक्तिदायी गंगा नाहीं अशा देशांत) स्वतःच्या (देशाच्या) घराच्या प्रीतीनें ('तातस्य कूपोऽयमिति' वृत्तीचे) जे मूढ जन रमतात (आणि मुक्तीविना मरतात.) त्यांना जे वृक्ष स्वतःच्या फुललेल्या फुलांच्या मिषानें विकट हास्य करून (तिरस्कारतात), तसेंच नित्यमलिन भुंग्यांना जे स्वसुगंधानें पवित्र करतात, त्या स्वर्गंगातीरावरील वृक्षांशीं आंमची मैत्री होवो.

जगन्नाथ पंडित—

यजन्त्येके देवान्कठिनतरसेवांस्तदपरे
वितानव्यासक्ता यमनियमरक्ताः कतिपये
अहं तु त्वन्नामस्मरणकृतकामस्त्रिपथगे
जगज्जालं जाने जननि तृणजालेन सदृशम् ॥ ४४ ॥

वामन पंडित—

महाकष्टें सेवा करुनि, किति देवांसि यजिती
दुजे यज्ञीं निष्ठा, कितिक मन योगें दमविती ॥
परी मी तो तूझ्या स्मरणपरितोषेंचि फुगुनी
जगातें या लेखी तृणसम अवो ! विश्वजननी ॥ ४४ ॥

ल. गो. विंझे—

व्रतें भारी ऐश्यां, भजति कुणि देवां; परि कुणी
धरी यागीं श्रद्धा; इतर रत इच्छानियमनीं ॥
परी मी त्वन्नाम स्मरुनि कृतकृत्यार्थ बनुनी
जगज्जाला साऱ्या गणित तृणजालापरि मनीं ॥ ४४ ॥

अर्थ : तिन्ही लोकांतून वाहणाऱ्या हे सरिते ! कित्येक लोक, ज्यांची पूजा महाकठिण अशा देवांना पूजितात; दुसरे कित्येक यज्ञ करीत बसतात, तर आणखी कुणी योगाचा आश्रय करितात. परंतु आई, मी मात्र केवळ तुझ्या नामस्मरणानेंच स्वतःला कृतकृत्य समजून साऱ्या भवजालाला तृणजालाप्रमाणें तुच्छ गणितों !

जगन्नाथ पंडित—

अविश्रान्तं जन्मावधि सुकृतजन्मार्जनकृतां
सतां श्रेयः कर्तुं कति न कृतिनः सन्ति विबुधाः ॥
निरस्तालंबानामकृतसुकृतानां तु भवतीं
विनामुष्मिँल्लोके न परमवलोके हितकरम् ॥ ४५ ॥

वामन पंडित—

सुकर्मे जे जन्मप्रभृति विधिनें नित्य करिती
तयां संरक्षाया कितिक सुर हे दक्ष असती ॥
परंतू जो पापी सहजचि अनाधार कुमती
अशाला ताराया तुजविण दिसेना परगती ॥ ४५ ॥

ल. गो. विंझे—

उभ्या जन्मीं जे कां सुकृतचि अविश्रांत करिती
अशांच्या कल्याणा सुर किति तरी सज्ज असती ॥
निरालंबी, केलें सुकृत न, अशांचें हित करी
जगीं ऐसें माते! तुजविण दिसेना कुणि, परी ॥ ४५ ॥

अर्थ : जे लोक साऱ्या जन्मभर अविश्रांत सत्कर्मेंच करतात त्यांचें कल्याण करण्यासाठीं कार्यपर असलेले अनेक देव आहेत. परंतु ज्यांनीं कधीच पुण्य जोडलें नाहीं व म्हणून ज्यांना कसलाच कोणाचा आधार नाहीं अशांचें हित करणारें मात्र, आई! तुझ्यावांचून या जगांत दुसरें कोणी दिसत नाहीं.

जगन्नाथ पंडित—

पयः पीत्वा मातस्तव सपदि यातः सहचरै—
र्विमूढैः संरन्तुं क्वचिदपि न विश्रान्तिमगमम् ॥
इदानीमुत्सङ्गे मृदुपवनसंचारशिशिरे
चिरादुन्निद्रं मां सदयहृदये शायय चिरम् ॥ ४६ ॥

वामन पंडित—

पया तूझ्या माते ! पिउनि शिशुभावें मतिहिनां—
सवें क्रीडे गेलों—अधिक घडलें दुःखाचि मना ॥
निजोत्संगीं आतां निजवि मज वो स्वस्थ जनानि
सुखस्पर्शें तापा हरि पवन जेथें अनुदिनीं ॥ ४६ ॥

ल. गो. विंझे—

खुळ्या मित्रांसंगें, तव पय पिऊनी झडकरी
पळें मी खेळाया; नच मिळत शांति क्षणभरी ॥
तुझ्या तीरोत्संगीं जिथ पवन शीतत्व पसरी,
कधींचा मी जागा—मज सुचिर तूं निद्रित करी ॥ ४६ ॥

अर्थ : आई ! तुझें पयःपान करून घाईघाईनें मी माझ्या खुळ्या संवगड्यांबरोबर खेळण्यासाठीं निघून गेलों, परंतु मला कुठेंहि विश्रांति मिळाली नाही. कधींचा मी जागा आहें. आतां हे सदयहृदये, मृदुमंदवायूनें शीतल अशा तुझ्या तीररूप मांडीवर मला पुष्कळ वेळ (चिरकालचा) निजव.

जगन्नाथ पंडित—

बधान द्रागेव द्रढिमरमणीयं परिकरं
किरीटे बालेन्दुं नियमय पुनः पन्नगगणैः ॥
न कुर्यास्त्वं हेलामितरजनसाधारणतया
*जगन्नाथस्यायं सुरधुनि समुद्धारसमयः ॥ ४७ ॥

वामन पंडित—

कटी बांधी आधीं वरि अवरि वेगें परिकरा
ललाटीं संरक्षी दृढ उरगबंधें शशधरा ॥
न कीजे त्वां हेला इतरजनसादृश्य धरुनी
जगन्नाथाचा हा गतिसमय सांभाळि जननी ॥ ४७ ॥

ल. गो. विंझे—

झणीं घे बांधोनी, परिकर तुझा सुंदर, कटीं
पुन्हां तूं सर्पांनीं दृढ जखड बालेंदु मुकुटीं ॥
उपेक्षी ना माते ! इतरजन मातें समजुनी
जगन्नाथा मुक्तिप्रद समय हा प्राप्त जननी

*यांतहि जगन्नाथ शब्दावर कोटि आहे ती व्यक्त करण्यासाठीं चौथी ओळ अशीहि करतां येईल.

जगाच्या नाथाचा बघ समयिं या मोक्ष, जननी ॥

अर्थ : हे स्वर्गंगे माते, तुझें तें सुंदर वस्त्र (किंवा कंबर-पट्टा) लौकर (कटीभोंवतीं) आवरून बांध; पुनः ती चंद्राची कोर आपल्या मुकुटामध्यें सर्परज्जूंनीं घट्ट आवळ; मला कुणी तरी अलबत्या-गलबत्या समजून या प्रसंगाची तूं उपेक्षा करूं नकोस. कारण (प्रत्यक्ष) जगन्नाथाचा (जगाच्या नाथाचा) मोक्ष होण्याचा आजचा हा समय आहे.

जगन्नाथ पंडित—

शरच्चंद्रश्वेतां शशिशकलशुभ्रालमुकुटां
करैः कुम्भाम्भोजे वरभयनिरासौ च दधतीम् ॥
सुधाधाराकाराभरणवसनां शुभ्रमकर—
स्थितां त्वां ये ध्यायन्त्युदयाति न तेषां परिभवः॥ ४८ ॥

वामन पंडित—

शरीरीं चंद्राभा, विशद शशिशोभा सुमुकुटीं
धरी कुंभा पद्मा वर अभय चारी करपुटीं ।।
पटीं पीयूषाची रुचि, रुचिर संस्थान मकरीं
अशा तूतें ध्यातीं नरवर न त्या दुर्गति करी ।। ४८ ।।

ल. गो. विंझे—

तनू चंद्रश्वेता; मुकुटिंहि विराजे शशिकला
धरी चारी हातीं वर, अभय, कुंभा नि कमला ।।
असे जी आरूढा, धवलवसना, श्वेतमकरीं
अशा तूतें ध्याती परिभव कधीं त्यांस न वरी ।। ४८ ।।

अर्थ : शरच्चंद्रासारखी देहकांति, चंद्रकलेनें झगझगणारा मुकुट, वर (दान) अभय, (दान) कुम्भ आणि कमल या चार वस्तु चार हातांत धारण करणारी, अमृतधारे-प्रमाणें झुळझुळीत शुभ्रवस्त्रांनीं आवृत व शुभ्र मगरीवर बसलेली, अशा तुझ्या मूर्तीचें जे ध्यान करतात त्यांना पराभव प्राप्त होत नाहीं.

द्यूते नागेन्द्र...   श्लोक ५१

जगन्नाथ पंडित—

(पृथ्वी)

दरस्मितसमुल्लसद्वदनकान्तिपूरामृतै—
र्भवज्वलनभर्जितानानिशमूर्जयन्ती नरान् ॥
चिदेकमयचन्द्रिकाचयचमत्कृतिं तन्वती
करोतु मम शं तनोः सपदि शन्तनोरङ्गना ॥ ४९ ॥

वामन पंडित—

सुमंद हसितें स्फुरे वदनदीप्ति पीयूषसी
तिनें निववि मानवा भवदवाग्नितप्ता कशी ॥
धरी विशदचित्प्रभामय अपूर्वरूपा तया
करू मम सुखी तनू त्वरित शंतनूची प्रिया ॥ ४९ ॥

ल. गो. विंझे—

मृदुस्मितयुतें जिच्या वदनकान्तिच्या अमृतें
भवज्वलनिं पोळल्यास नित देत जी शांतितें ॥
जिचा खुलत देह चिन्मय विधुप्रकाशापरी
करो तनु सुखीच शंतनुसुपत्नि ती सत्वरीं ॥ ४९ ॥

अर्थ : मृदुस्मितानें फुललेल्या स्वतःच्या मुखाच्या कांति-रूपी अमृतानें जी संसाराग्नीनें पोळलेल्या मानवाचें सतत तापहरण करते व चैतन्यरूप चांदण्याचा सर्व चमत्कार जी प्रकट करते, अशी शंतनूची पत्नी (गंगा) माझ्या तनूचें कल्याण करो.

जगन्नाथ पंडित—

(शार्दूलविक्रीडित)

मन्त्रैर्मीलितमौषधैर्मुकुलितं त्रस्तं सुराणां गणैः
स्रस्तं सान्द्रसुधारसैर्विदलितं गारुत्मतैर्ग्रावभिः ॥
वीचिक्षालितकालियाहतपदे स्वर्लोककल्लोलिनि
त्वं तापं निरयाधुना मम भवव्यालावलीढात्मनः ॥५०॥

वामन पडित—

मंत्रा मौन पडे, महौषधिगती संकोचल्या, देवही
त्रस्त, स्रस्त सुधारसाख्य गरुडग्रावा थके भीमही ॥
हे मंदाकिनि, कालियास दमितां धूली पदां त्याचिया
आतां तूं भवनागदंश जननी तापा हरी माझिया ॥ ५० ॥

ल. गो. विंझे—

झाल्या औषधि फोल, मंत्राहि मुके, भ्याले सुरांचे गण
गेल्या सांद्र सुधा गळून नि शिला गारुत्मती भंगुन ॥
कृष्णाचे पद कालियाहत जसे प्रक्षाळिले, स्वर्णदे !
आतां या भवसर्पदष्टतनुचे ती तूं हरी ताप ते ॥ ५० ॥

अर्थ : हे स्वर्गंगे ! माझ्या भवरोगहरणाचे बाबतींत मंत्र मुके झाले, औषधांनीं आपला प्रभाव मिटून घेतला, सारे देव भयभीत झाले, अमृताचा जीव गळून गेला आणि विषघ्न गारुत्मती शिलासुद्धां भंगून गेली ! आई, तूं पूर्वीं कालियानें जखमी केलेले श्रीकृष्णाचे पाय जसे आपल्या लाटांनीं धुऊन (विषमुक्त केलेस) तसे आतां भवसर्पानें डंख मारलेल्या माझे ताप तूंच नष्ट कर.

जगन्नाथ पंडित—

(स्रग्धरा)

द्यूते नागेन्द्रकृत्तिप्रमथगणमणिश्रेणिनन्दीन्दुमुख्यं
सर्वस्वं हारयित्वा स्वमथ पुरभिदि द्राक्पणीकर्तुकामे ॥
साकूतं हैमवत्या मृदुलहसितया वीक्षितायास्तवाम्ब
व्यालोलोल्लासिवल्गल्लहरिनटघटीताण्डवं नः पुनातु ।५१।

वामन पंडित—

द्यूतीं, चर्मा द्विपाच्या, प्रमथ गण, मणी, नंदि, चंद्रादि सारीं
हारी सर्वस्व अंबा, मग पणि अपणा घालुं इच्छी पुरारी ॥
ऐशा संधीस तूतें विहसुनि मिरवी पार्वती गूढभावें
क्रोधोर्मी नित्य लीला नटविसि तयिं ते रक्षु आम्हां प्रभावें ॥ ५१ ॥

ल. गो. विंझे—

द्यूतीं, नागेंद्रचर्म, प्रमथगण, शशी, नन्दि, रुद्राक्षमाला
जातां सारें, पणातें पुरमथन जधीं लावुं इच्छी स्वतांला ॥
"लावा गंगा पणाला" सति हंसुनि बघे भाव ऐसा धरून
तेव्हां थैमान तूं जें करिशि लहरिंचें, तें करो पापहीना । ५१ ॥

अर्थ : माते, शंकरपार्वती द्यूत खेळत असतां, शंकराचें हस्तिचर्म, प्रमथगण, रुद्राक्षमाळ, नंदी, चंद्र सर्व कांहीं पार्वतीनें जिंकून घेतल्यावर "मी स्वतःलाच पणाला लावतों" अशी इच्छा शंकरानें दर्शवितांच "अजून गंगा पणाला लावावयाची राहिली आहे" अशी अर्थपूर्ण दृष्टि, हळूच हंसून, जेव्हां पार्वतीनें तुझ्यावर टाकली, तेव्हां तूं (संतापून) आपल्या लाटांचें जें थैमान तांडव केलेंस, तें आम्हांस पवित्र करो.

जगन्नाथ पंडित—

(उपजाति)

विभूषितानङ्गरिपूत्तमाङ्गा
सद्यः कृतानेकजनार्तिभङ्गा
मनोहरोत्तुङ्गचलत्तरङ्गा
गङ्गा ममाङ्गान्यमलीकरोतु ॥ ५२ ॥

वामन पंडित—

करी अलंकार शिवोत्तमांगीं
स्नानें जगाचें अघशैल भंगी ॥
अपूर्व शोभा जिचिया तरङ्गा
गंगा अशी पूत करू ममांगा ॥ ५२ ॥

ल. गो. विंझे—

जी भूषवी नित्य शिवोत्तमांग
करी बहूंचे क्षणिं पापभंग ॥
मनोज्ञ अन् उंच जिचे तरंग
गंगा करो निर्मल, ती, ममांग ॥ ५२ ॥

अर्थ : मदनरिपु शिवाचें उत्तमांग भूषित करणारी, अनेकांच्या पापांचा त्वरित नाश करणारी, जिच्या लाटा सुंदर व उंच [...] गंगा माझीं अंगें निर्मल करो.

• • •